

RÓZSASZENTMÁRTON
TÖRTÉNETE

BÓZSASZENTMÁRTON

TÖRTÉNETE.

Készítette: Nagy Lászlóné
1964. ált. isk. tanár,
igazgatóhelyettes.

Külsőműködött: Nagy László
bányatechnikus,
főelőadó.

Tartalomjegyzék

	<u>Oldal</u>
Földrajzi helyzete.....	1
Éghajlata.....	1
Növényzete.....	2
Állatvilága.....	4
A legrégebb időktől 1231-ig.....	5
A község története 1231-től 1870-ig.....	17
Birtoklások.....	18
Füzesfal népének élete 1231-től 1700-ig..	21
A jobbágyföld sorsa Füzesfalon a XVIII. században.....	26
Telekfogalmak és birtoklásformák 1840-ig	28
Füzesfal-Rózsaszentmárton élete 1870-től 1945-ig.....	43
<u>A felemelkedés útján 1945-1964.</u>	
Mit örökölt a rózsaszentmártoni Tanács?	86
A gazdasági élet alakulása az elmúlt 19 évben.....	87
A község uthalózatának és közlekedésé- nek alakulása.....	89
Közművesítés.....	92
Könyvtár.....	101
A Községi Tanács VB. tömegkapcsolata Rózsaszentmártonban.....	103
Posta, sajtó, rádió, televízió, film..	111

Bányászunk története.....	114
A bányászat jövője.....	136
A termelőszövetkezet megalakulása, fejlődése.....	144
Az iskola fejlődése.....	157
Óvoda.....	164
Kulturális fejlődés.....	167
Sport.....	187
Tűzoltóság.....	206
Zenekar.....	220
Rózsaszentmárton jövője.....	224
Végező.....	227

Képek jegyzéke:

Községfejlesztés.....	91
Községfejlesztés.....	98-101
Könyvtár.....	101
A bányászat története.....	140-143
Termelőszövetkezet.....	155-156
Iskola.....	163/e
Óvoda.....	166
Kulturális élet.....	183-186
Sport.....	202-205
Tűzoltóság.....	218-219
Zenekar.....	222-223

Rózsaszentmárton monográfiája.

Földrajzi helyzete: Rózsaszentmárton község a koordináta rendszerben a $19^{\circ} 8'$ hosszúsági és a $47^{\circ} 7'$ szélességi pontok által meghatározott helyen fekszik.

A község Heves megyében, a hatvani járásban, a Hatvan-Salgótarjáni műút selypi elágazásától 8 kilométerre Petőfibányán át Észak-Kelet felé található. Észak felől a Mátra hegység nyugati nyulványai, Nyugat felől Apo község, Dél-Nyugatról Petőfibánya, Dél felől Eszéd, Kelet felől pedig Szücsi községek határolják.

Felszínét a Mátra hegység nyugati nyulványai alkotják. A környék hegyei vulkánikus eredetűek, melyek közül legközelebb emelkedik a Somlyó. Ez egy rég kialudt vulkánikus hegy, melyet a nép még a múlt században is Mergó néven ismert. A vulkánikus kupok Kelet felé folytatódnak, a Rózsaszentmártontól és Szücsitől Északra eső területen.

Éghajlata: Az éghajlati viszonyok a Nagy-Alföld éghajlati viszonyaihoz hasonlóak, azaz a különbséggel, hogy nem annyira szélsőséges. A szélsőséges éghajlat kialakítását a Mátra hegység közelsége befolyásolja. Nem olyan forró a nyarunk, mint a Nagy-Alföldön, és esőt is gyakrabban kapunk a közeli erdőségek miatt. A nyári napsugarak merőlegesebben esnek a domboldalakra, azokat jobban felmelegítik, így kedvezően elősegítik a levegő me-

gását. Az szél iránya általában, kevés kivétellel északi irányu, Mátra felé. Csapadékot nagyobb részt Nyugati, Észak-Nyugati, néha Északi irányból kapunk.

Növényzete:

A növényzet kialakulásában a talaj milyenségének van igen nagy jelentősége. Mivel Rózsasszentmárton határának a talajában előforduló plagioklász, riolit fekete-szürke lávája áttörte az idősebb breccsás andezittufákat, miközben vörösrre égette azok érintkező részeit és többé-kevésbé el is kovácsította azokat, talaja megfelelő - különösen a déli fekvésű részeken - a szőlő és gyümölcstermelésnek. A megművelt domboldalakon ma is szőlőt és gyümölcsöt termelnek. Más hasznos termesztett növényük a pázsitfű félfékhöz tartozó búza, árpa, zab és kukorica. A művelésre alkalmatlan kövestalajú hegyoldalakon kékény és vadrózsabokrok diadalmoznak. Megtalálhatjuk a szedert is. A községtől északra, a pincéken túl viszonylag fiatal erdőtelepítéseket láthatunk, amelyet bükk, tölgy, cser és akácok alkotnak. A Rózsasszentmártontól Jobbágyi felé eső területen egy kisebb fenyves-erdő is található, amely szintén nem régi telepítésű, hiszen a benne található fenyők magassága jelenleg kb. 180 - 220 cm.

A község lakói nagyon szeretik a fákot. Ha a községet madártávlatból megnézzük, láthatjuk, hogy pompás, üde-zöld tónusú az egész község. Távolsabbról a lakónházakat szinte nem is lehet látni a körük telepített sok fá-

tól. Legmagasabbra a jegenyefák és a tölgyt igen kedvelő nyárfák emelkednek. A VII. akna környékén akácok, a Rózsaszentmárton a környező községekkel összekötő utak mentén pedig eperfák találhatók.

A gyümölcsfák közül az alma, körte, kajszai és őszibarack, mandula, dió, cseresznye és meggy diáknak leginkább.

A községben ma már minden háznak van virágos kertje is. Sőt, ezen túlmenően, az egykori Déli helyén, a mai Petőfi-parkban a közelmúltban megindult a parkosítás, virág-telepítés is. Ma már virággal telt gyönyörű parkozások, dísznövények gyönyörködtetik a lakosok szemét, lelkét. A virágok közül leggyakoribbak a muskátli, hortenzia, pletyka, tulipán és ősziróza. Nagyon kedvelt virág Rózsaszentmártonban a róza. Szinte alig van virágoskert, ahol valamilyen fajtája ne volna található. Leggyakorabb a bekorróza, de igen kedvelik a magtörzsű és a futórózsát is.

Fermesztett növények a konyhakertekben a szokásos konyhakerti növények is. Ilyenek a bab, cukorborsó, sárgarépa, petrezselyemgyökér, vöröshagyma, fokhagyma, burgonya, paradicsom, paprika, ősi fejeskáposzta, mák.

A vadontermő növények közül főleg a gyomnövényekhez tartozó pásztortű félék a legelterjedtebbek. A teljeség kedvéért ezeket is felsorolom: található tehát a környéken réti csengetű, réti perje, réti csenkesz, deres csenkesz, francia perje, árvalányhaj, valamint

disznóparej, utazéli szálya, mezei katáng, kutyatej-
fü, fakó muhar, tarack, apró szulák, csillegpászit,
mezei vagy vetési acot és fürtös bodza.

Állatvilága:

Mivel a község részben ipari, részben mezőgazdasági
jellegű, állatállománya viszonylag kicsi. Legnagyobb
igavonó háziállatuk a ló, amelyből a termelőszövet-
kezet megalakulása óta / 1960 / magánkézben egy sincs.
Az összes lóállomány a termelőszövetkezet közös vagy-
onát képezi. Szervaszarha a háztájiban is található
ugyan, de eléggé jelentéktelen mennyiségben. /Az ál-
latállományra a TS Z. ismertetésénél külön ki fogok
térni./ Ezzel ellentétben sok viszont a sertés, ami
majdnem minden családnak van. Ujabbán divatba jött a
nyultenyésztés is, amelyből a csinosilla, magyar vadac,
és a fehér tarka található nagyobb mennyiségben. A
sertések közül a fekete Cornvall, a fehér hussertések
különböző fajtái, valamint ezek keresztezései a leg-
keresettebbek. A hagyományos mangalica jóformán kiment
divatból.

Madárvilága eléggé dúz, különösen az északi erdős ré-
szen. Megtalálható benne a varju, veréb, cinke, csóka,
herkály, rigó. Ugyancsak itt vaddisznó, őz, és a fá-
kon mókus is él. A községben galambok, fecskék és vere-
bek találhatóak nagyobb mennyiségben. A környező föl-
deken mezei pacsirta fészkel. A háziasított madarak

közül a galambokon kívül megtalálható a tyúk, lud és a kacsa.

Rovarvilága nyár közepén és kora ősszel légyből és szunyogból áll. Az évszaknak megfelelően a hegyoldalakon sok lepkeváltozat található.

Rágcsálók közül a hörcsög, ürge, görény és elvívta patkány, valamint igen sok egér él ezen a környéken.

A legrégibb időktől 1231-ig.

A fenti kis általános jellemzés és bevezetés után nézzük meg, mi volt a mai Rózsaszentmárton, alias Fancsal helyén a legrégibb időktől 1231-ig, tehát azon időköz, amikor már a krónika is említést tesz róla?

Elsőjében meg kell jegyezni, hogy a község a mai nevét 1903-ban kapta. Azelőtt Fancsal volt. 1903-ig tehát a monográfiában is Fancsalként fogom említeni a történelmi hűség kedvéért, és csak az 1903-as évtől nevezem Rózsaszentmártonnak.

1231 óta vannak Fancsalról írásos fennmaradt emlékeink, ezért is adtam a fejezetnek a fenti címet. Szükségnek tartom azonban, hogy röviden ismertessem monográfiámban azt, hogy a lehető legrégibb időktől 1231-ig mely népek lakták a vidéket, milyen volt a népek életmódja, harcmodora stb.

Nyilvánvaló, hogy a honfoglalást megelőző időkben ezen a helyen még nem volt faluszerű település, hiszen a Mátra-alja erdősegei ebben az időben egészen a mai Hatvan-Ludas-Püzesabony-Miskolci vasútvonalig húzódtak le,

itt érintkeztek a Nagy-Alfölddel. Tudjuk, hogy a magyrok csak mintegy 1070 éve laknak e hazában. Arra vonatkozóan, hogy az őskorban élt-e már ember a Mátra-aljai erdőségeken, nincsenek megbízható adataink. Találtak ugyan barlangokban és másutt mammut, gyapjas orrszarvú és barlangi medve csontokat emberi csontokkal együtt elkeveredve, sőt emberkészítette durva kőszerszámokat is találtak, amiből a régiség-tudósok azt következtetik, hogy aként Franciaországban és Angliában, úgy hazánk földjén is az ember az említett ősvilági állatoknak a kortársa volt; hogy tehát földünk azon őskorában, amikor az állatvilág rég kivészett őriási állatok, már emberek is tenyáztak itt. Ez azonban egyelőre még csak feltételezés, erre nézve még nem jutott teljes bizonyosságra a tudomány. Csak az látszik kétségtelennek, hogy az ember nálunk valamivel későbbben tűnt fel, mint Európa nyugati és északi részében.

Az őskort, mint tudjuk, régibb és újabb kőkorszakra, továbbá réz és bronzkorszakra szoktuk felosztani. A régibb kőkorszakbeli embernek eddig csak igen kevés nyomára akadunk nálunk, de az újabb kőkorszakból számtalan emlék maradt ránk. Ezeket a szántó-vető ekéje, a szőlőmunkás kapája vagy a rendszeres ásatás hozta napfényre. A nép jól ismeri az őskor eme tiszteletreméltó emlékeit, bár korukat csak a régész tudja megbecsülni. Még a múlt században is a nép azt tartotta ezekről az őskori leletekről, hogy szivatar alkalmával az égből hulltak alá, miért is lepos mennykőnek hívta és csodálatos erőt tulajdonított neki még a betegségek és mindenféle bajok ellen is.

Mely néptől erednek ezek a kőszerszámok? Honnan jött és milyen viszonytárgyban ment az keresztük? Nem tudjuk. Összes tudomásunk arra szorítkozik, amit a fennmaradt emlékek hirdetnek róla. Ezekből nyilvánvaló, hogy hazánk őslakói barlangokban, a folyók és tavak partján, földbevájt üregekben laktak. Főfoglalkozásuk a halászat és a vadászat volt. Ruházatuk az általuk elejtett állatok bőre, táplálékuk az állatok húsa és növényi eredetű táplálék volt. Ételmüket durva cserépedényben főzték meg. A tűznek éreolvasztó hatását ekkor még nem ismerték. A Mátra-aljának ez a része a bronzkorszakba kerül be az emberiség történetébe. A követ idővel mindinkább kiszorította a réz, utóbb pedig a bronz, majd a vas-korszak következett. A kőkorszak után tehát a rézkorszak következett, amelynek a végén, a bronzkor elején ezen a vidéken már fejlett éreolvasztók voltak. Ezen nincs is mit csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy a réz a Mátrában ma is természetállapotban fordul elő. Fennmaradt emlékeink e korból: lándzsák, kalapácsok, fecskek, fejszék, török stb.

A bronz használatát a főniciai népnek köszönhetjük, mely a műveltség magasabb fokán állván, megismertette az ittlakó néppel a bronzöntést. Ezen a vidéken Kisterenyén volt nagy bronzöntő műhely, amelyből szerszámokat fegyvereket készítettek. E fegyverekkel vadásztak ezen időktől kezdve a Mátra örengeteiben.

Mely néphez tartoztak a Mátra-alja kő-, réz- és bronzkori lakosai? Nem tudhatók. Az időszámításunk előtti

első ezred közepe tájáig sűrű homály borítja hazánkat, mely csak ekkor kezd oszladni, mikor a világhódító rómaiak mindinkább közelednek e terület felé. Meghódították az egész országot és e meghódított területből két tartományt vagy provinciát alakítottak: Fannóniát és Dáciát. Fannóniát kizárólag a Dunától nyugatra eső terület képezte / a mai Dunántul /, Dáciát pedig a Tiszától keletre eső rész és Erdély képezte. Így tehát a mai Magyarország csak részben volt római uralom alatt. A Duna-Tisza köze és a Palföld, beleértve a Mátra-alját is, nem tartozott a Római birodalomhoz. Ezt a vidéket ekkor barbárok lakták, kik szövetséges viszonyban állottak a rómaiakkal. Ez azonban nem zavarta őket abban, hogy alkalomadtán ne mint ellenségek lépjenek fel.

A Mátra aljának ezen a részén ebben az időben a szarmát jazygok éltek, akik ezt a részt a Duna-Tisza közevel együtt az időszámításunk előtti I. évszázad közepe táján szállották meg. Igazi lovasnép volt. Apró lovaikon nagy terekeket száguldoztak be. Rendszerint több lovat vittek magukkal, hogy ha az egyik elfárad, a másikra ülhessenek. Hosszu dárdával fegyverkeztek és testüket szarupikkelyekből készült vérttel fedték be. Ugyanilyen vért takarta lovaik testét is. Politikai szervezet tekintetében törzsekre oszoltak, élükön törzsfejedelmek voltak, akik viszont a király parancsának engedelmeskedtek. Ptolemaeus /időszámításunk után 150-ben/

aki az ókor híres geográfusa volt, földünkön több helységet emlit, amiből ez következik, hogy a nép egy része már akkor megtelepedett volt. Ilyen akkori település volt ezen a vidéken P a r k a Aezód vidékén, ezenkívül P r i s s o n Gyöngyös határában, Uskenon pedig Balassagyarmat táján feküdhettek.

Mint az előbbieken már említettem, ezidőtájtán a Mát-ra-alja a j a z y g o k birtokában volt. Tőlünk keletre volt Dácia, délnyugatra pedig P a n n ó n i a. Az előbbi Erdélyt és a Tiszántult, az utóbbi pedig a mai Dunántult foglalta magába. A jazygok földjén két ut vezetett Dáciából Pannóniába. Egyik a mai Budapest-Hatvan-Füzesabony utvonala irányába, / a másik a Budapest-Szeged utvonalon, ez monográfiánk szempontjából kevésbé érdekes. / A Mát-ra-aljának a hatvani része tehát már ebben az időben is forgalmas, gyakran járt utvonala volt.

Vidékünk ekkori lakói szinte állandó harcban állottak a környező népekkel. 117-től 161-ig szinte minden évben harcban állottak hol ezzel, hol azzal a néppel, de különösen a rómaakkal. 171 telén azonban a jazygok, akik a befagyott Dunán betörték Pannóniában, vereséget szenvedtek. 174-ben a jazygok békét kötnek a rómaakkal. A következő évtizedek is igen mozgalmasan telnek környékünk lakói, a jazygok szempontjából. A több-éves harcokat általában rövid béke követi. 358-ban például Constantinus római császár Sirmiumban tartózkodván, hírtül veszi, hogy a jazygok Pannóniát pusztítják.

Erre tél vége felé a zajló Dunán hajóhídon átvezeti seregét és a jazygok földjén, környékünkön is nagy pusztítást visz véghez, és a jazyg törzseket meghódolásra kényszerítette. 371-ben azonban, mivel a rómaiak a kvádok királyát meggyilkolták, a jazygok ismét harcra szállnak. Átkelnek a Dunán és kegyetlenül pusztítják Pannóniát.

375 táján a hunok betörnek Európába, megindul a nagy népvándorlás és ezzel új korszaka kezdődik a történelemnek. A következő években környékünk régi lakói, a szármát jazygok is meghódnak a hunoknak, akiknek Attila a vezérük és fejedelmük. Megjelennek tehát a hunok a Mátra alján is, akiknek ekkor a birodalmuk már a Fekete tengertől a Stájer hegyekig, az Al-Dunától a Keleti-tengerig terjed. A hunok betörését a Mátra alján is megelőzte hírek. Soha olyan vad népről nem hallottak ezelőtt. Már a külsejük is ijesztő volt. A fiúgyermekek arcát még kicsi korukban behasogatták, hogy később szakálluk ne nőjön. Termésük alacsony, fejük és karjuk aránytalanul nagy volt. Durva vászonkötés és prémből összevarrt mente fedte testüket, lábukat idomtalan bocskorba szorították, fejüket sisak védte. Étel dolgában nem voltak válogatók. Nyers gyökereket vagy nyers húst ettek, melyet nyereg alatt puhítottak. Egész életüket lóháton töltötték. Lóháton tartották vásáraikat, gyűléseiket, lovon ettek, ittak, sőt lovuk nyekára hajolva aludtak is. Lovaik aprók,

osunyd, de kitartóak voltak. Olyan biztosan ültek rajtuk, mintha csak oda lettek volna szögezve. Szüntelenül kóboroltak, követve ökröktől vont sátoros szekerektől, melyekben feleségeik és gyermekeik tanyáztak. Pásztorokdásból, vadászatból és rablásból éltek.

Ellenségeiket rendezetlen csapatokban, iszonyu ordítással támadták meg, csonthegyi nyilauk záporával árasztva el őket. Ha ellenállásra találtak, hirtelen megfordultak és látezőlag meghátráltak, hogy az ellenséget maguk után csalják, ismételt támadással kifáraszták és tönkre verjék. Ha közviadalra került a sor, egyik kezükben karddal osztogattak halálos csapat, másik kezükkel pányvát vetettek az ellenség nyakába a lehetetlenné tették a védekezését.

Ezek a hunok igázták tehát le a IV. században a Mátra-alján élő jazyg törzseket is. Attila halálával azonban, az V. század közepén a hunok birodalma felbomlott, és itt a Mátra-alján ismét a szarmát-jazygok a lakók, egészen 568-ig.

568-ban az egész ország az avarok uralma alá került. Harcaidóruk a hunokéhoz volt hasonló. Az avarok uralma közel 350 évig tartott. Ezen idő alatt a jazyg törzsek eltűntek a Mátra-aljáról és a történelem színpadáról. Az idők folyamán a Mátra környékéről is előkerültek olyan ezerszámok, fegyvermaradványok, amelyek valaha valamelyik avar ur birtokában lehetett. Az avarok

rok uralma tehát tovább tartott, mint a rómaiakat kivéve bármely népe, mely a magyarok bejövetele előtt hazánk területén megfordult. Az avarok mindvégig műveletlen nomádok maradtak, s az itt talált római műveltségnek utolsó maradványait is kiirtották. Érdemük mégis, hogy az országban lakó különböző népeket uralkodók alatt egyesítették /köztük a jazygokat is/, és így előkészítették az egységes magyar állam keletkezését. Az avarok a hosszú háborúk alatt nagyon megfogyatkoztak. A Duna-Tisza között és ennek északi részén, a Mátra-alján élő avar nép teljesen kipusztult a harcok során, ezért ezt a részt ebben az időben az avarok pusztájának nevezték. / a IX. század elején. /

A IX. században végre oszteni kezd a múlt homálya és a történelem világa rávetődik népünkre is. A magyarok az óshazában, Lebediában készülődnek, hogy új hazát keressenek maguknak.

895 őszén, 1069 évvel ezelőtt megtörtént a Honfoglalás. Ez éppen a legalkalmasabb időben történt, hiszen, mint fentebb is említettem, ekkor az ország jóformán gazdátlan volt /pusztaság, avarok pusztája /.

Most pedig nézzük meg, hogyan történt a Mátra-aljai gazdátlan területen a honfoglalás?

Miután a honfoglaló őseink átkeltek a Vereckei-szoroson, Munkács táján negyven napig megpihennek. Innen Ungvárhoz vonul a magyar sereg, ahol Álmos tancsotól (1) és a vezériséget átadja fiának, Árpádnak. A hun birod-

lom és Attila halála után a jórészt lakatlan, kietlen Mátra-alját és a Duna-Tisza között a bolgár népesepert bírta, Zalán vezérlete alatt. Zalán ráúzen Árpádra, hogy a Bodrog vizén népével átlépni ne merészeljen, különben rátámad a seregével. Árpád tudja, hogy Zalánnak milyen saroknyi a serege, hisz jóformán lakatlan volt ez a rész, ezért Árpád a kevély úzenetre szerényen válaszol: Örök jogon őt illetné ugyan a föld, Attila révén, de iránta való barátságból és nem mintha a bolgároktól félne, beéri a Sajóig terjedő résszel. Ajándékot küld Zalánnak, aki a kérést teljesíti./tudniillik azt a kérést, hogy Árpád két kulacs vizet kért a Duna vizéből és egy nyaláb fűvet Alpár mezejéről, hogy hádd lássa, jobb-e a Duna vize a Don vizénél, édesebb-e a fű itt, mint Boithiában volt?/A kért részt is átengedi Árpádnak. Árpád most Ung-várból Szerence mellett új táborát. Innen küldi seregét Tess, Szabolcs és Töhötöm vezérlete alatt Mén-Marót ellen, aki a Marostól a Szerencsig, a Tiszától az Igfon erdőig terjedő részt uralja. A megfélemlített Mén-Marót behódol.

Esután következett a Mátra-alja meghódítása. Árpád a szerencsei táborból Etét és Vajtát Zalánhoz küldi, hogy eddigi győzelmeiről neki hírt vigyenek és a Zagyva viségig terjedő földet elkérjék tőle. Zalán hallván Árpád és a magyarok győzelmeiről, nagyon megijed és a kívánt földet Árpádnak átengedi. Árpád erre átkel a Sajón, és

a Héjő, Nyárad, Eger és a Zagyva vize mellett új tá-
bort.

Innen Hubát, Szóárdot és Kadocsát kiküldi, hogy hó-
dítsák meg Gömör és Nógrád népét és nyomuljanak a
cseh határ felé előre. Ezzel a Mátra-alja meghódítá-
sa befejeződött. 898-ban befejeződött a honfoglalás,
akkor ugyanis a magyarok már ebből a hazából megkez-
dik kőborló hadjárataikat. 898-ban egy csapatjukkal
kikémlelik Itáliát, és 899-ben, tavasszal megtámadják.
Még ez év szeptember 24-én a magyarok az olasz sere-
get teljesen megsemmisítették. 900-ban és 903-ban
Bajorországgal álltak harcban, 905-ben pedig a morva
birodalomra mértek halálos csapást. Ilyen kisebb-na-
gyobb kőborló hadjáratokat folytatott népünk egészen
a X. század végéig, I. István megjelenéséig.

Most pedig nézzük meg a harcok múlt után a Mátra-aljai
magyarság életmódját, szokásait az 1000-dik év körüli
időben.

A magyarok a hosszú kőborló hadjáratok, kalandozások,
de különösen az augsburgi vereség után belátták, hogy
a sok harc csak fogyasztja a nemzet erejét. Felhagytak
tehát a kalandozásokkal és a védelem megerősítésével
kezdték elsősorban foglalkozni. A védelmet egyébként
a nemzetnek megváltozott életmódja is szükségessé tette.
A nomád életmód helyébe lassanként a földművelő élet-
mód lépett. A földművelő életmóddal aztán együttjárt
a megtelepedés. Kunyhókban, házakban kezdték lakni,

melyek rendszeren sárból vagy fából voltak építve. Ezeket azonban inkább csak téli szállásul használták, tavasz nyitásával ismét a sátor alá kíváncsoztak. /Ilyen fálnomád életet folytatott népünk még a XIII. században is./

As 1000-től 1050-ig terjedő időszakra esik P a n c h n l feltételezett keletkezésének időpontja is. Feltételezett azért, mert a község pontos keletkezéséről nincsenek fennmaradt írásos dokumentumaink. Annyi bizonyos, hogy a XII. század elejéig, tehát 1100-ig királyi várbirook volt, amelyet állandóan az újvári ispánsághoz tartozónak vettek. Ilyen királyi várbirookok pedig I. István uralkodása alatt keletkeztek. István ugyanis a német királyok módjára eleitől fogva az egész ország földjét a magáénak tekintette. Megengedte azonban, hogy kiki szabadon rendelkezhesse azzal, amivel éppen bir. Ily módon a törzsek és nemzetségek vagyona magánvagyonná lett. Az ország területéből, ami nem volt magánosok kezében, azt királyi birtokul a maga számára követelte. S birtoka nemcsak földből, hanem a rajta élő szabad emberekből, vitézekből állott, kiket fegyveres vagy egyéb szolgálatra kötelezett, viszonszául a nekik átengedett föld használata fejében. A királyi birtokok kezelése és a kormányzás megkönnyítése céljából István az országot megyékre osztotta. A megyék élén az ispánok álltak. Feltételezéseink szerint tehát I. István vagy

Aba Sámuel / aki 1041-től 1044-ig uralkodott / adományozta ezt a részt F a n c h á l nevű vitézének és az ujbári megyéhez, az ujbári ispánsághoz tartozónak utalta. Hogy hány rabszolgából, /akik a leigázott népekből kerültek ki/, hány szabad emberből alapította Fanchál a települést, nem tudjuk. Valószínűleg nem lehetek sokan, mintegy 100-120-ra lehet becsülni őket a családjukkal együtt.

Nézzük meg, milyen törvények voltak ekkor életben a feneccali nép életében? Először is szigorú törvények biztosították a lakosság nyugalmát. Ugy látszik, akkoriban nagyon szeretett a magyar nép verakodni, mert ezt büntették a legszigorúbban. Aki csak kardot ránt valakire, halál fia. Hasonló büntetés érte az ispánt, aki valakinek a házára tör, hogy őt megölje, vagy javaitól megfosssa. Ha ily erőszakoskodót a ház ura jogos önvédelemből megölt, nem érte bántódás. Érdekes, hogy a megtörtént gyilkosságot viszont nem büntették halállal. A gyilkosnak vérdíjat kellett fizetni, amely az áldozat és a gyilkos társadalmi állása szerint különböző volt. Így például aki szándékosan megölt valakit, az fizetett 100 arany pénzét /innen a magyar pénz azó/, melyből 50 a királynak, 50 a meggyilkolt rokonságnak és 10 a közbenjáró bírónak illette. Véletlen emberölésért 12 aranypénz volt a vérdíj. Ha valamely ispán megölte a feleségét, ötven tinót fizetett az áldozat rokonságának, ami ötven aranypénznek felelt meg.

A vitéz tíz tinóval, a szegény ember öt tinóval váltotta meg magát ilyen esetben.

A gyújtogató köteles volt a felgyújtott épületet helyreállítani, az elégett ingóságot pótolni és azonfelül tizenhat tinót fizetni. Az esküszegőt is szigorúan büntették: a kezét vágták le, ha csak ötven tinóval meg nem váltotta azt. A közember tizenkét tinót fizetett váltságdíjúl. Ha valaki lányt elrabolt, nemcsak vissza kellett adni öt szüleinek, hanem öt-tíz tinót kellett fizetni és ezt akkor is, ha a lány szülei megbékéltek. Ime néhány példa az ekkori szigorú törvényekről, amelyekre szükség is volt, és hogy nem maradtak hatástalannak, bizonyítja az, hogy később ezeket a szigorú törvényeket enyhítették. A kardrántást például csak fél vérdíjjal büntették stb.

Fenchál tehát a XII. század elejéig királyi várbiroktként szerepel. Arra vonatkozólag, hogy a XII. század folyamán mikor került megánosok kezébe, ugyancsak nincsenek irások feljegyzéseink. Annyi bizonyos, hogy 1231-ben már földesuri birtok. Erről azonban a következő fejezetben fogok beszélni.

A község története 1231-től 1870-ig.

Est az időszakot, amikor Fenchál történetéről már irásos dokumentumaink vannak, a következőképpen fogom tárgyalni: először röviden rögzítem azt, hogy ezen idők

alatt kik birtokelták, milyen volt a nép élete, és külön részben számolok be a jobbágyföld helyzetéről Pannsalon, különös tekintettel a jobbágyföld sorsára a XVIII. században.

Birtoklások:

1231-ben az Aba nemzetség birtokai között találjuk **P a n c h á l** néven. Eredetileg Mátra-Ujvár megyéhez tartozott. Ebben az időben ugyanis Heves megye több kisebb megyére volt felosztva. Ezek voltak: **P a t a** vagy másnéven **M á t r a - U j v á r**, Komsj, Kis-Heves, Nagy-Heves, Pannsal a patai vagy Mátra-Ujvár megyéhez tartozván, el kell mondanom, honnan kapta a megye a nevét.

A megyének ez a neve eleinte Pata váráról lett elnevezve. Ugyanis Anonymus, Béla király névtelen jegyzőjének elbeszélése szerint Árpád a Mátra erdejében nagy földet adott Ed és Edömér kun veséreknek, ahol azután az ő unokájuk: "Pata várat építettett, mely az ő építője nevéből **P a t a** várának neveztetett. Ettől kölcsönözve ezután az egész Mátra vidéke vagy kerülete a Pata nevezetét, mert, mint tudjuk, a váraktól nyerték nevüket a mellettük vagy alattuk elnyúló területek. Névtelen jegyzőnknek a vár eredetére vonatkozó elbeszélését a a vidéknek ezen várról való elnevezését igazolja az itt alakult főesperesi kerület neve is, mely szint-

tén a vártól nyerte a Patai főesperesség nevet.

/Archidiaconatus de Pata./ Minthogy itt később vár-ispánság is alakult, a vártól, -melyhez a terület a várjog címén tartozott- Ujvárnak nevezték.

De térjünk vissza Fanchálra. 1296-ban eszterkedés alkalmával az Aba nemzetség birtokain belül a falu a **L i p ó c s y** ágából származó **S á n d o r** fié lett, Kompolit faluval együtt. 1325-ben eszere utján a **N e k - c s e y** család birtoka. 1351 és 1414 között **F a n - c s a l - T e l k i** a falu neve, sőt egyes iratokon még 1421-ben is így szerepel. 1414-ben a szuhai **J á - k ó f i** és **F e d ő m e s i** nevezetű birtokos családok kezén van. 1421-ben új adományban a **L e n g y é n - d i** család kapta, akik 1486-ig birtokolják. Az 1549. évi adóösszeíráson négy, 1552-ben kettő, 1554-ben ismét négy az adóportáinak száma. Már hódolt falu volt 1552-től. Az 1564. évi adóösszeíráson szintén négy adóportával szerepel. 1589-90-ben ama helységek között fordul elő, amelyek az egri várba szállították a püspöki tizedet. 1635-ben 2 egész és egynegyed, 1647-ben, 1675-ben és 1686-ban pedig egyaránt egy egész és egy-negyed adóportája volt. /Törökládók Magyarországon!/
Az 1684-i összeírás szerint a Fejérpataky család és Szalay György birtoka volt. Az 1690. évi összeírás szerint Szalay György, Szalay Albert, Szalay Imre, Szalay Gáspár, Fejérpataky Ösvégye és Gál János voltak

itt birtokosok. 1693-ban a hatvani uradalomhoz tartozott, melyet előbb kamarai tisztek vezettek, majd gróf S a l a i s tulajdona lett.

A Rákócsy felkelés előtt Hatvan várának megerősítéséhez szolgáltak a helybeli lakosok ingyen munkával.

1720-ban mint a hatvani uradalom jobbágy feluját írták össze P a n o s a l néven, 27 családdal.

1723-ban gróf S t a r h e m b e r g Tamás birtoka III. Károly király adománylevele alapján.

1741-ben vétel útján a hatvani uradalommal együtt gróf G r a s s a l k o v i c h Antal kamarai ülnöké, utána fia, majd unokája, herceg Grassalkovich Antal bírta 1841-ben bekövetkezett haláláig. Herceg Grassalkovich Antalnak 1841-ig volt a községben földesuri joga.

Az évekkel előtte adóssággal terhelt birtokot ezután báró S i n a György bécsi bankár szerezte meg és birtokolta 1864-ig, amikor is egy belga bank vette meg a ténylegesen Sina Györgytől.

Pancsai község római katolikus templomát herceg Grassalkovich Antal építtette mint kegyur az 1780. évben.

A templomot ugyancsak 1780-ban Gyetvai János patai főesperes szentelte fel Szt. Márton püspök tiszteletére. /Valószínűleg ezért választotta a Szentmárton nevet a pancsai nép 1903-ban./

Az első harangot, amely még haranglábban állott, 1753-

ban készíttette Kohel János pesti harangöntővel egy fencsali lakos, B á t i András.

Ezt a harangot húzták fel később a templomtoronyba.

A történeti hűség kedvéért meg kell ugyan említeni, hogy ez előtt is volt már Fencsalon harangállványon nyugvó harang, ezt azonban csak egy kis jóakarattal lehet haragnak nevezni. Ezzel a kis harangocskával

kapcsolatban, mint érdekességet lejegyzem ide, hogy 1636-ban milyen címséssel érkezett a pesti harangön-

tőtől. A címsés a következő volt: " Ez a harang Gyöngyös és Hatvan között Szent Márton anno 1636.

ide való F a n t s a l i a k é ."

A harmadik harang 1768-ban került a községbe, ezzel

a felirattal: N a g y A l b e r t j ó t e v ő j e F e n c s a l i .

Nagy Albert jótevője Fencsal./

Az egyházközség alapítási éve 1742.

1743-tól van a községben anyakönyv a plébánián. A plé-

bánia 1800-ban épült, ugyancsak herceg Grassalkovich Antal kegyur költségén.

Most pedig nézzük meg, milyen volt a falu népének élete, röviden 1231-től 1700-ig?

Fencsal népeinek élete 1231-től 1700-ig.

Az 1200-as évek elején igen rendezetlen volt az országban az élet. II. Endre uralkodott akkor, aki igen gyenge jellemű király volt. Uralkodása kezdetétől pazarlásai, gyenge jellemű révén az országban az Aranybulla

kiadásig, 1222-ig egyre nőtt a zavar és a rendetlenség. A király nem volt képes a bajokat megszüntetni, sőt további pazarlásaival és helytelen intézkedéseivel még inkább növelte azokat. Hogy pénzzavarán segítsen, elrendelte a pénznek évente rosszabbal való beváltását. A differenciát a kamara hasznának nevezték. Nagyobb baj volt, hogy némely főurak tanácsára várakat, egész vármegyéket adományozott el, ahol az új urak gyönsanyargatták a népeiket. Jellemző a szegénység nyomorára, hogy az Aranybulla két pontja is foglalkozik vele. A 15. pont például kimondja, hogy "Az urak ne nyomorgassák a szegénységet", a 29. pont pedig: "Ha valamely ispán vármegyéjét nyomorgatja, e általánban magát tiszttségéhez méltón nem viseli, fosztasék meg csufaságon tisztjétől az ország színe előtt és szorittasék kárpótására."

19 évvel később, 1241-ben újabb nagy katasztrófa zúdult az országra, a tatárjárás. Bár Batu khán serege Eger alól Vácig törvén előre, a hatvani útvonalon keresztül, és oldalasapatai minden valószínűség szerint az akkori Fancsalt is lerombolták, a népben kárt nem tudtak tenni, mert az idejében kimenekült a Mátra sűrű erdeibe. Szerencsére Azala belsejében Ogataj főkhán meghalt és így a tatárok 1241. telén elvonultak haza. A tatárok elvonulásával azonban nem ért véget a nép szenvedése. Fennmaradt írásokból idézek: "Miután az

ellenség mindent földült és senki nem vétett, nem aratott, a rejtékhelyeikből előbujt emberek csakhamar nagy szükségét szenvedtek. Oly nagy volt az inség, hogy az emberek kutyát, macskát, és mindenféle utálatos állatot megettek. A lakosok nagyon megritkulván, a ragadozó állatok mód nélkül nagyon megsokasodtak; főleg a farkasok, amelyek a házakba is betörték, a osecsemőket anyjuk öléből ragadták ki e még a fegyveres embereket is megtámadták."

Az 1500-as évek elejétől a várispánság hanyatlásnak indul. Királyaink mind nagyobb területeket vonnak ki a várhatóság alól és adományozzák földesuraknak. Ez történt Fancsalal is, hiszen kezdetben királyi várbirtok volt, a későbbiekben azonban már magánosok, földesurak közé került. A fancsali szegény népnek is csak egy kötelessége volt, fizetni a robotot, a adóssát, a kilencedet és még ki tudja mi mindenféle kötelességet óvszásadokon át a különböző földesuraknak. Az 1598. évi terménytized összeírás szerint a Patai kerületben Fancsalon bevételeztetett 8 jobbágy után öt kereszt buza...többek között. Egy keresztben 15 kéve búzát számoltak. A patai kerület községeiben, így Fancsalon is a terménybehajtásban Hagimás Márton, Laxay Benedek és Putnoki Ambrus decimátorok jártak el. Az összes terményt négy helyre, Gyöngyös, Pata, Gyöngyös-Püspöki és Karácsondre kellett összehordani.

A patai járásban 16 itcével számolták a gyöngyösi köblöt és volt....Fancsalon 14 bortermelő után a tizedbevétel nyolc köből. /Ugyancsak 1598-ban./ Ez volt a lelkősi borilleték, amelyet Abda György-jézustársaságbeli stya vett fel.

Pereskedések is folytak Fancsal és Lőrinci, illetve Fancsal és Ecséd között. Ezek voltak az ugynevezett határpercek.

Az 1658. február 11-én tartott törvényszéken például Falfelvay János váradi püspök és szepesi prépost nevében Budai Pál ügyvéd tilalmszte a fancsaliakat, " hogy Lőrinczy falujának Hevesvármegyében eső részét bárnikép használják és többek között azt is, mely a homokos szélen, a két hányott határnak egyike Ecsedi az alsó, a másik pedig a felső lőrinczy dinnyeföld... az kiket immár egyszer a lőrincziek jóakarattyal és engedelméül a Fancsaliak d i n n y é - n e k feleasantottak és arról dinnyeföldnek neveztetnek, mely föld igaz Lőrinczy határban vagyon." Ennek azonban ellentmondottak a perben Némethy Pál és Szalay Mátyás fancsali közbirtokosok a társaik nevében is. A per végleges eredményéről nincs tudomásunk, mert hosszú évekig húzódott. /Akit talán bántana a dolog és esetleg nem tudná, megnyugtatóul közlöm, hogy néhány éve, kb. 1958-tól a kérdéses dinnyeföld már Lőrinci tulajdon, "igaz Lőrinczy ha-

tárban vagyon."/ Na peruze ez csak trófa, és csak azért írtam, mert jellemző ránk, magyarokra, hogy egy kis pereskedésért már akkor sem mentünk a szomszédba. Ezen Nógrád megyében lévő Lőrinczy és több vele határos hevesmegyei községek között, mint Ecséd, Szücsi, Fancsal, Apocz, hosszas határigazítási perek folytak le.

Egy ilyen határigazítási perben 1643. január 28-án történt helyszíni szemle és tanukihallgatási jegyzőkönyv szerint Lőrinczy és Fancsal, majd Fancsal-Ecséd és Fancsal-Szücsi között hármes határérintkezés volt. Ezen helyszíni szemle és tanukihallgatásoknál a Lőrincziek tiltakoztak ..." török és magyar urak hatalmával, száz - száz forinttal, hogy az ő határokat ne igazgassák! "

Tiltakoztak az ecseziek is, hogy ..." az ő urak, Róthy Orbán híre nélkül határt nem igazítanak, mert az ő urak azt mondták, vagyon neki az ecseői határról levele."

Mintegy hatvan Nógrád, Pest és hevesmegyei tanu lett kihallgatva. Ezen tanukihallgatási jegyzőkönyvekből tudjuk meg, hogy Ecséd földesura ekkor Róthy Orbán, Horté Balassa Imre, Apoc földesurai pedig Balassa Imréné Besnyák Judit, Négyessy György, Kutassai István, Barius Ferenc, Némethi Pál és Libercsi Fruzsina voltak. Ezekután pedig áttérek a jobbágyföldök hely-

zetére Fencselon, különös tekintettel a XVIII. századra.

A jobbágyföld sorsa Fencselon a XVIII. században.

Először vizsgáljuk meg, hogy milyen volt Heves megye földrajzi helyzete a kérdéses időszakban, tehát 1700 és 1800 között?

Heves megye kiterjedése a XVIII. században eltért mai kiterjedésétől. Megyénk 1569 óta a tiszántuli szolnoki részekkel együtt alkotta Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesített vármegyéjét. Nagyságra az akkori Magyarország negyedik legnagyobb megyéje volt. A kettős megye négy járásra oszlott. A hevesi rész a Gyöngyös, Tarna és Mátra járásokat, a szolnoki rész pedig a hatalmas kiterjedésű Tisza járást foglalta magában. Fencsel a Mátra járáshoz tartozott. A Külső-Szolnokkal fennálló 300 éves kapcsolatot az 1876. évi területrendezés szüntette meg, mely leválasztotta és Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez csatolta a Tiszától délre fekvő szolnoki falvakat, a tiszafüredi járás kivételével. 1946-ban és 1950-ben újabb területrendezés következett be. Ekkor elcsatolták a tiszafüredi járást, valamint a nógrádi eszénmedencével határos falvakat, Heves megye viszont Nógrád, Pest és Borsod megyéktől kapott területeket.

Megyénkben az erdőborította hegy- és dombvidék a 18. században általában az Apc-Pernyepusztá-Ecséd-

Gyöngyöshalász-Ludas-Kápolna-Maklár vonalán érintkezett az Alfölddel. Ettől a vonaltól délre nem voltak erdők, legfeljebb folyómenti fűzesek. Fancsal tehát ebben az időben minden oldalról erdők övezték, a falu környékén pedig, az erdőirtással művelhetővé tett domboldalakon, a napsütötte déli fekvésű lejtőkön kitűnő borok termettek.

Néhány szót még Fancsal környékéről, a Mátra-aljáról. Az erdők faanyagának felhasználására 1708 körül II. Rákóczi Ferenc, a debreceni parádi uradalom akkori földesura Parádán egy üveghutát létesített, mely 5-15 főnyi munkásával az 1770-es évekig eredeti helyén működött, majd 1776 körül áttelepítették Parádánvárra. A régi erdei iparok közül Gyöngyössolymoson a hamuszár - szalajka - égetése folyt 1750 - 1850 között. Gyöngyösseresziben 1782 táján az akkori földesura, Orczy József meghonosította az ércbányászatot. Ez azonban egy évtizedes vergődés után abbamaradt. Fancsal lakosságának gazdálkodási viszonyai ebben az időben is, éppúgy, mint az ezt megelőző időkben, igen kedvezőtlenek voltak. A lakosság az enyhébb hajlású domboldalak erdőségeinek kirtása után tudott csak némi szántóföldhöz jutni, de sohasem kielégítő mennyiségben. Ezért nem tudott Fancsal a XX. század elejéig, a bányászkodás kezdetéig nagyobb mértékben fejlődni. Az erdőirtással szerzett szántóföldek hamar kimerültek, a domboldalak még kedvező időjárás esetében sem adtak

többet holdenként 3 métermázsánál. A szántók terjedelmének növelését, a nagyobb arányú erdőirtást megakasztotta a hegyoldalak erős emelkedése.

A török idők pusztításai következtében igen megcsappant a falvak lakossága. 1711 - 1715 körül mindössze 10 - 15 család élt Fancsalon, és mintegy 100 - 120 holdon gazdálkodott. A 18. század végére azonban a faluhatár meghódításában páratlan eredmények születtek. Az alábbi kimutatásban a fencsali szántóföldállomány fejlődését mutatom be 1715-től 1935-ig.

Összes szántóföld 1715-ben	120	kat.	hold
Jobbágy szántó 1788-ben.....	1177	"	"
Majorsági szántó 1788-ben.....	321	"	"
Összes szántó 1788-ben.....	1498	"	"
Összes szántó 1866-ben.....	1498	"	"
Összes szántó 1896-ben.....	2532	"	"
Összes szántó 1935-ben.....	2306	"	"

1896-ról 1935-re a szántóföldek csökkenése a szőlőtelepítéssel van kapcsolatban. Egyébként a számszlopok azt bizonyítják, hogy Fancsalon az első nagyarányú szántóföld-szaporulat a 18. századra esik. Ezért nevezük a 18. századot a megye, így Fancsal gazdaságtörténetének is igen jelentős, fontos szakaszának.

Feltekfelegalmak és birtoklásformák 1848-ig.

A jobbágyföldek a 18. században és egyáltalán a középkor végétől a jobbágyság eltörléséig, 1848-ig jogi

helyzetüket tekintve Fancsalen három csoportba sorolhatók : 1./ A jobbágytelek földjei, 2./ irtóföldek, 3./ szőlőföldek.

Az előbbieken már említettem, hogy milyen sok földesura volt Fancsalnak az évszázadok folyamán. Vesszük meg tehát a jobbágy-földesur viszonyát a birtoklásformákban.

A jobbágyok földjeinek egy része Fancsalen is a telek-szervezethez tartozott. A telek volt a jobbágy anyagi életének sok esetben egyetlen és kizárólagos alapja. A telek tulajdonosa a földesur, míg a jobbágy csak birtoklója, használója a földesur által bizonyos szolgáltatások ellenében művelésre átadott teleknek.

Herbőcsi 1514. évi kemény törvénye szerint Magyarországon minden föld tulajdonjoga a földesurat illeti, míg a jobbágnak munkája bérén, a megművelt föld részbeni jövedelmén kívül urának földjére semmi joga sincsen.

A telek szónak ebben az időben kettős jelentése volt: eredeti és átvitt értelmű jelentése. Eredeti értelemben jelentette a háshelyet, a belső telket, a fundust, amelyre a lakóház épült. Átvitt értelemben viszont jelentette azt az intézményt, melyet a belső telek és annak külső tartozékai, a szántóföldek, rétek, legelők, erdők alkottak. Röviden jelentette a jobbágygazdaság egységét, a jobbágyra nehezedő állami és földesuri adóztatások alapját. A telek szó 1250-ig még csak a mű-

velés alá vett földet, később a végleges emberi letelepülésre szánt helyet, a 13. század végén a falu belterületét és a jobbágy belsőségeit jelentette. Csak a 14. század elejétől nevezik teleknek a jobbágy belsőségét és külső tartozékait együttvéve, vagyis a jobbágygazdaság egységét.

A belső fundus, a házhely alkotta a jobbágytelek állandó, szilárd törzsét és nagyságának egyik mértékét.

Kezdetben a házhely kiterjedése határozta meg az egész jobbágygazdaság nagyságát. Az egész teleknek minősülő belső telek nagysága általában 1000 - 1200 négyszögletes kishold, a féltelekő ennek fele, a negyedtelekő ennek negyedrésze volt. Gyakran nem a négyszögölek szerinti kiterjedést, hanem a belső fundus utcai szélességét vették alapul a teleknagyság megállapításánál. A 14. században pedig az állami adó szempontjából egész jobbágyportának, vagyis egész teleknek tekintettek minden olyan paraszti kaput, melyen egy szénával vagy gabonával megrakott szekér átmehetett. A jobbágyporta, az állami adó egysége az 1580-as évekig egyet jelentett a jobbágytelekkel.

A teleknagyság második értékmérője az ökrök száma volt. A nyolc vagy ennél több ökrös gazda egészstelkesnek, más kifejezéssel egésztekésnek minősült, fizette a földesurak az egész telek után járó egy forintos telekbért, a hatökrös 75 dénárt, a négyökrös 60 dénárt, a kétökrös 40 dénárt, az igazökrösrel nem bíró talkesjobbágy pedig

pedág 25 dénárt.

A jobbágyföldek másik formája volt Fancsalon az irtásföldek formája. Az irtásföld nem tartozott a telek-szervezethez. Olyan föld volt az irtvány, melyet a jobbágy a földesur birtokán erdő, cseje, bozót kiirtása által, és az irtott földnek a gyökerektől való megtisztítása után eke, vagy ásó alá fogott, több évi nehéz és fáradságos munkával szem- vagy szőlőtermelésre alkalmassá tett. Ilyen erdőirtásokkal lett alkalmassá téve a fencsali határ is szem- illetve szőlőtermelésre a 18. és a 19. században, amint azt a 28. oldal táblázata is mutatja. Az irtásföldekre a nehéz munkára való tekintettel a szokásjog már a középkor óta szélesebbkörű rendelkezési jogot biztosított a jobbágy számára. Werbőczy a híres Hármaskönyvben - I. rész 134. cím 2 & - ezt állapította meg róluk, hogy azok a jobbágyot " tulajdonként illetik meg a nem tartoznak a jobbágytelekhez " s bár a földesur tulajdonjoga itt sem szenvedhetet csorbát, mégis a jobbágy az irtásföldekkel csaknem szabadon rendelkezhetett, azokat tőle sem a faluközösség, sem annak bármely tagja elsem vehette, azokat a jobbágy szabadon eladhatta, elcserélhette, gyermekeire hagyományozhatta. Vonatkozott ez természetesen a földesur szőlőhegyein szőlővel betelepített irtásföldekre is. A jobbágytelki földek a fencsali határ-

ben, az irtásföldek és szántók nem egy összefüggő tagban, hanem negyszámu apró parcellákra tagoltan, és több dűlőben szétszórten feküdtek a határban. Maga a faluhatár is nyomásokra, fordulókra eszlott. A fencsali határban ekkor a háromnyomásos gazdálkodás dívott. Ez azt jelentette, hogy az egyik nyomást őszi gabonával, a másikat tavaszokkal vetik be, a harmadikat pedig ugerlegelőnek hagyják, pihentetik egy évig. A nyomások évenként változtak.

A mohácsi vést követő török térfoglalás Fencsali is érintette. A pusztítás nyomán elhagyott telkek jelentkeztek. 1635-ben Fencsalinak még 2 egész és egynegyed, a török uralom derekától, 1647-től viszont végig, a török uralom alól való felszabadulásig, 1686-ig csak 1 egész és egynegyed adóportája volt. Itt is jelentkezett tehát elhagyott telkek, elhagyott porta.

1696-ban Fencsalon 120 pessonyi mérő szántóföldet számítottak egy jobbágyteleknek, az eszmai adóportát kitevő 4 telek után pedig 480 pessonyi mérőt. A falu adójának összegét a jobbágyok kezén talált buzevetés kiterjedése alapján határozták meg. 1696-ig tehát az állami adóteher is a jobbágyföldekre, a vetéstérletre helyeződött át.

A török hódoltság alatt a földesur kapcsolata a jobbágyfalujával erősen meglazult. A földesur nem lakott hódolt területen, érdekeit mostmár gazdatisztjegy ^{eli}panja képviselte. A gazdatiszt működése kimerül az adó-

összeírásokban, az urbáriumok elkészítésében /urbár/, a dőzsmák, terményajándékok, pénzjárandóságok beszedésében.

Nagyon nehéz a fencsali nép élete az 1686-os évben. Mente megye többi faluinak lakói, a fencsaliak is az idegen ketoneség zsarolásai következtében az erdőkbe húzódtak. Ekkor ugyanis újra fellángoltak a harcok a törökök kiűzése, többek között Eger várának visszavétele érdekében. 1686 végén azt jelenti a vármegye alispánja, hogy Gyöngyöset és Gyöngyöspatját leszámítva, a megye valamennyi faluja néptelen. Ebben az elnéptelenedésben fontos szerepet játszott az elviselhetetlen adó előli kétségbeesett menekülés is. Legalább az összeírás idejére igyekeztek elbujdosni az adókvető község elől, hogy ott ne találja őket. Ekkor Gyöngyösön 6, Fencsalon 1 egész és egynegyed adóporta van mündössze. "De már Gyöngyösről és a falvakból nagyobb részint kiment a község, nem akar adót és porciókat fizetni." 1686. december 17-én az a helyzet a faluban: "Az régi gazdák közül két gazdaembernél nincs több a faluban, annak is betevő falatja sem lévén, az török insége és kimondhatatlan adóssága miatt éjjel-nappal tetteg, a faluban megmeredni nem méri, kihez köpest köntelenség előtt pusztán kellett hadni lakóhelyünket. Már házsainkat is elhordották, alig három-négy ház maradt meg."

és volt tehát a helyzet a török iga alól való felszabadulás időszakában. Utána megkezdődött a lakosság visszatelepedése elhagyott falujába. 1688-ban például megyei viszonylatban csak 2 adózott, 1689-ben már 37, 1692-ben 64, és 1697-ben 75.

Mivel Fancsalon is a török idők nyomorúsága miatt a porták száma majdnem a felére csökkent, a faluba később visszatelepedett lakosság előtt nem kisebb feladat állott, mint a faluhatar újból való visszahódítása a természetől. A szántóföld, szőlő ugyanis, ha több éven át művelés nélkül maradt, cserje, bokor, erdő nőtt rajta. Az új honfoglalás tehát a cserjék, bokrok, bozótok kiirtását jelentette a visszatérők, vagy új betelepülők számára. Mint már említettem, az irtás, talajtisztogatás munkája általában 3 - 4 évet vett igénybe, s csak a negyedik évben számított a kiirtott föld őszi gabona elvetésére, vagy szőlőtelepítésre is alkalmas, teljes értékű termő- vagy szőlőföldnek. Ezután viszont jól fizetett. A talajelőkészítés során a fancsallak először kölessel vagy diannyóval, másodsorra tavaszival szokták bevetni és csak a harmadik évben került bele őszi vetőmag. Az irtásba fektetett fáradtságos munka ellenében a szokásjog és a törvény a középkor óta biztosította az irtást végző jobbágy számára az irtásfölddel való rendelkezés jogát a szabad adás-vétel, átörökítés, megterhelés,

esetben tekintetében. A földesur tulajdonjoga fencsalon is az irtásfölddel kapcsolatban annyiban érvényesült, hogy a tervezett adás - vételt, cserét, hozzájárulásának kikészítése végett be kellett hozzá jelenteni és ha az irtásba fektetett munkadíjat lefizette a jobbágy kezébe, akkor visszaválthatta azt.

A földesuri tulajdonjogból eredő eme korlátozásokon kívül a faluközösség nem korlátozhatta az irtásbirtokos jobbágyot irtásföldjével való szabad rendelkezési jogában, az ilyen földet a közösség többi tagjai között szét nem oszthatta. Az irtásföld nem tartozott a portához, telekhez, nem a telek örökölte, hanem az irtást tevő jobbágy személy szerint.

Miután az irtásba fektetett munka csak a negyedikötödik és a későbbi évek termésében vélik igazán gyümölcsözővé, a jobbágyok az irtásföldjeiknek bármilyen jogcímen tervezett felosztását minden esetben a legkeményebben ellenzik, hiszen a felosztás folytán a jó termést azok aratják le, akik a telejtisztogatás munkájában részt nem vettek. 1744-ben a jobbágyok tiltakoznak az irtásföldjeik tervezett felosztása ellen a megye elispánjánál: "Az erdőn lévő földeket a kemény, sürti erdőből három esztendőnként elfolyása alatt kemény munkával irtottuk. Hadd maradjon meg azoknak keze alatt, mert azoknak, akik egész holnapokat töltöttek az irtásban, nagy szívők fájdalmára esnek a felosztás."

Némelyek pedig vannak olyanok, akik három esztendőig nem vágják ki egy tőkét. Igen káros létszen némelyeknek, ha felosztatik. "

Az irtásföld egyébként nemcsak Fancsalnak, hanem az erdős - hegyes tájak speciális földfoglalási formája. Első birtoklásnak számít, mert a birtokba vett föld véglegesen megmered a foglaló birtokában. A fancsalnak ezt 1741 táján tömören így fejezték ki: "Aki a földet az erdőkből irtja, vagyis elsőnek felfogja, az jussát tartja hozzá."

Jog szerint felosztani csak azt az irtásföldet lehet, amelyet a földesur a maga majorsági földjén saját kezdeményezésből irttet ki, s ezután dézsmá vagy másféle bér ellenében használatra kioszt a jobbágyok között.

Az irtásföldet a gróf Grassalkovich Antal földesur részéről is, aki ekkor Fancsal földesura, csupán dézsmá terhelte. A dézsmabeadás kötelezettsége általában a kilencedik, vagy nyolcadik kévét jelentette. Hogy a földesur az addig parlagon heverő cserjés vagy alig jövedelmező erdő irtására, és a dézsmás földek alakítására a jobbágyoknak kedvet adjon, az első két - három évre, amikor ugyanis az újonnan irtott föld teljes értékű termést még ugysem adott, dézsmamentességet engedélyezett. A z egyik ilyen írásban fennmaradt földesuri irtásengedély szövege a

következő volt: "...tartozik mennél hamarabb kiirtani, s tiszta szántóföldre csináltatni, s mivel nehéz és erős munkával esik meg az irtás, két vetésből, akár őszi, akár tavaszi legyen, semmi dézsmával nem fog tartozni, de az harmadik és következő vetésből az aratórészt annak rendi szerint kiszámolván, a szokott sarlópénzt és dézsmacirkét megadván, minden hetedik keresztet, csomót, kévét, boglyát igazán tartozik kiadni."

A 18. század közepéig, amíg volt föld bőven, a földesur, Grassalkovics nem kéri engedélyhez erdejének termőföldre való átalakítását. Örült, ha a jobbágy saját kezdeményezéséből a földesur szempontjából is jövedelmező dézsmaköteles irtványt alakít az eddig bosszavehetetlen cserjésből. A 18. század derekán azonban a föld elszűkülésének jelei kezdtek mutatkozni, mivel a szántható terület nem léphette túl a völgyeket és az egészen enyhe lejtésű dombokat. A földesuri majorüzemnek is földigényei voltak már ebben az időben. A földesur tehát most már engedélyhez kéri az irtást, ugyanakkor mindgyekrabban alkalmazza saját majorüzemének jó földdel való ellátása érdekében az irtásföldek visszaváltását, amire a földesur jogán, de csak az irtásba fektetett munkadíj megtérítése ellenében, a Hármaskönyv és az 1625. évi 58. törvényeikk értelmében joga volt. Pannsalon az

volt a szokás 1742. körül, hogy a vármegye becsülte fel a jobbágy javára megtérítendő összeget, a ha a visszaváltás frissekeletű irtásföldre, tehát 12 évnél nem régibb irtott földre vonatkozott, akkor egy kílás / köblös / irtásföld után félforint, egy szekér vagy boglya szénát termő irtásföld után pedig egy forint térítés járt az irtónak, akár paraszt, akár nemes az illető. /Egyébként ez így történt a környező irtásföldes falvakban is, Heves megyére vonatkoztatva. /

A tizenkét évnél idősebb irtvány után térítés nem járt.

A legtöbb faluban a török hódoltság alatt irtott földeket a visszatelepedés alkalmával, 1687 után, mint törőaszt gazdátlan földeket a faluközösség felosztotta és véglegesen hozzákapcsolta az egyéni birtokos telkekhez. Az 1715. évi összeírás sok faluban már egyenlő kiterjedésű földeket mutat fel. E földeket az 1720. évi összeírás "rendes" telekföldeknek nevezi. Megállapítja róluk, hogy irtáseredetűek, régóta végleg hozzákapcsolódtak a telkekhez, azoktól el nem szakíthatók. Mindenütt, így falunkban is, megkülönböztetők azonban a frissekeletű, különböző kiterjedésű irtásföldeket, melyek 12 évig a jobbágy egyéni birtokában vannak. Az irtásfalvak nagyrésze tehát ekkor a szilárd telekrendszerhez tartozó, egyforma kiterjedésű telekföldeket, ezenkívül különböző kiterjedésű, de frissen irtott földeket is használ. Ha valaki többet

irtott, több földje volt. A határ a rendezertelenül
üzött erdőirtás folytán rendkívül tagolt, egy gazdasági
földje gyakran 10 - 15 darabban is fekszik. Bár a leg-
nagyobb paraszt birtokok ebben az időben a irtásfal-
vakban találhatóak, ahol nem ritka /mint például Be-
donyban/ a 27, 29, 48, 54, 57, sőt 75 holdas szántó-
ból és 4 - 16 kassza rétből álló parasztgazdaság, ná-
lunk, Fencsalon csak 2 - 33 holdas birtokok voltak
akkor.

Fencsalon nem tartozott azok közé a falvak közé, ahol a
közösség felosztotta a földeket. Fencsalon lakói vall-
ják 1770-ben: "Szántóföldeink nagyobb része irtván-
föld, melyeket azelőtt nagy munkával irtottunk, a-
zért magunk között egyenlőképpen még ekkoráig föl nem
osztottunk, hanem kiki, amennyi irtvánföldgye vala,
kinek több, kinek kevesebb, az szerint vetette, s így
még nem tudhatni, hogy az egész házhely után mennyi
possonyi mérő vetése lehetne."

A földesurak saját kezdeményezéséből igen keveset irt-
tattak. A munka nehezét átengedték az erdőirtásra,
földjeik területének növelésére önként vállalkozó
jobbágyaiknak. Megvárták a 12 évet, ezután földesuri
tulajdonjogukkal élve, térítés nélkül vehették el a
az irtásföldeket jobbágyuktól. De sok esetben a friss
keletű irtásföldeket is erőszakkal, térítés nélkül,
vagy úgy veszik el, hogy rosszat, távolfekvőt adnak

helyette. A földesur az elvett irtásföldekből kialakítja a maga majorságát, jobbágyainak meg a határ más, rosszabb dűlőiben oszt földet.

Igen nagyok voltak ebben az időben a földesuri terhek, melyek a jobbágyok vállait nyomták. Fencsél földesura például, gróf Grassalkovich Antal a következőt követezte Fencsáltól: 200 forintot a füstpénzt és a konyhára való megváltják, a kilencedet természetben fizetik, a robotot pedig szükség szerint teljesítik. "Mikor minémi munka előadta magát, hol gyalogul, hol szekérral, dolgoztunk és bevett szokás szerint, az jövősenés napi számban nem vétetett."

De ez még csak a földesur járandóságai voltak. Ezenkívül még az állami adót és az egyház járandóságát is fizetni kellett. A földesuri kilencedet a következő terményekből kellett fizetni: búza, árpa, zab, borsó, lencse, kender és annak megva, kukorica, dohány, káposzta, bárány, tük, lenmag, bab. Tehát jóformán mindenkiből, amit csak termelt a jobbágy.

Majorsági szántó is volt már ebben az időben Fencselen, mégpedig $32\frac{1}{3}$ /háromszázhuszonegy/ hold, amelyet szintén bérbeadott a földesur a jobbágyoknak.

1767. január 13-án megjelent Mária Terézia urbérrendése. A földesurak, de maga az állam is ügykezett stabilizálni az adóalapot. Függetlenné akarták tenni a jobbágy adófizetését az időjárástól, ezért országosan végrehajtották a jobbágytelek szabályozását. Az adó-

alap ekkertől kezdve a h o l d , melynek kiterjedése két possesszió mértő vetőmagot befogadó terület, vagyis átlagosan 1200 négyszögöl.

Hogy fogalmunk legyen a mai termelőszövetkezeti életforma és akkori parasztságot sújtó sokféle adó különbségéről, az Urbárium által előírt jobbágyterheket megpróbálom itt rögzíteni. A jobbágyok szolgáltatásai a földesur részére a következők voltak:

Minden jobbágy és házas szellőr évente 1 forint füstpénzt fizet. Ez a füstpénz a résztelek után is 1 forint. A robot a teleknagysággal arányos: a jobbágy az egész telek után évi 52 napi igásrobottal, vagy 104 napi gyalogrobottal tartozik. Az igásrobotot szántás idején 4, egyébként 2 igásállattal kell teljesíteni. A fél-negyed-nyolcad telek után az arányos részt kell teljesíteni. Évente egyszer 4 telek összefogva 2 napi járóföldre hosszú fuvart ad, Ártalmas vadak irtására minden jobbágy 3 napi vadászattal tartozik, a faizás jogával élő egészhelyes jobbágy az uraság erdejéből köteles két gyalogparaszt által előre felvágott egy 61 tűzfát a földesur házához szállítani. Konyhára valóul minden évben minden egésztelkes gazda ad a földesurnak 2 csirkét, 2 keppenyt, 12 tojást, 1 lóe kifőzött vajot, 30 egésztelkes évente 1 borjut, vagy helyette 1 Ft 30 krajcárt. A földesurnak vagy asszony-nak menyegzőjére külön a fenti konyhára valóval tartozik, valamint ekkor is, amikor az uraság fia első

alsójére megy. Fálínkafőző fezeéktől a jobbágy 2 ferintet fizet. A föld minden terméséből, úgymint buza, rozs, árpa, zab, kender, len, továbbá méhekből, bárányokból, és gidákból, melyek azon esztendőben lettek, kilencedet adnak a jobbágyok. A második terméséből sem földesuri kilenced, sem papi tized nem jár. A kender és lenkilenced helyett az jobbágy 6 fontot megfonhat az uraság kenderéből. A borkilencedet akóval mérve mustba kell beadni. A bűnbessett parasztot először 3 napi munkával kell javulásra serkenteni. Ha "az három napi munkabéli büntetéssel magát meg nem jobbította, akkoron az bűnös és 24 pálcátással, az esszonyi állat pedig szinte ugyanannyi korbácsosapással büntetessék. A korosabb személy árestommal, száraz kenyér és víz mellett sanyargattassék." Ha a munkára hívott paraszt röstéségből vagy más vétken okból meg nem jelenik, 12 pálcával büntetessék.

Ez volt tehát a helyzet a 18. század végén.

Az alábbiakban bemutatom, hogy milyen helyzetet teremtett az urbérrendezés Fancsal telki állománya, összes szántóterülete, valamint a jobbágyok és zsellérek száma tekintetében 1770-től 1848-ig.

A telkek száma 1771-ben.....	29
A telkek száma 1848-ban.....	40
Jobbágyok száma 1770-ben.....	64
Jobbágyok száma 1771-ben.....	57
Jobbágyok száma 1848-ban.....	82
Zsellérek száma 1770-ben.....	3

Zsellérek száma 1771-ben.....	16
Zsellérek száma 1848-ban.....	71
Szántóföld 1770-ben /régí módon/.....	489
Szántóföld holdban urbérrend után.....	802

Látjuk tehát, hogy milyen változást jelentett az urbérrendezés a földterület mérésében is.

Végül megemlítem még, hogy gróf Grassalkovitsnak, Fancsal földesurának a megyében 14 jobbágyszálya volt, 597 jobbággal és 543 zsellérral, 15.095 holdon.

Az urbérrendezéssel megszűnt a földszerzés, telekreállítás/átadás/ lehetősége, pontosan fel volt mérve a határ, és ijesztő mértékűvé vált a zselléresedés, amit táblázatunkban is kimutattunk. 1848-ban megszűnt a jobbágyság intézménye és megkezdődött az az időszak, amely hazánk felszabadulásáig, 1945-ig tartott.

Fancsal - Rózsaszentmárton élete 1870-től 1945-ig.

1848 után a fancsali parasztságok még igen elmaradott állapotban voltak. Fejlődés nem volt, szinte egy helyben állt az élet. A fejlődés csak az 1870-es évek elején indult meg, amint egy írásban rátkeradt emlékek ezt a következőképpen örökítette meg: "A hetvenes évek elején oly fejlődésnek indult Fancsal, ami ezelőtt nem volt tapasztalható. Az időben indult nagy lendülésbe az egyszerű földművelés, a gazdasági eszközök sokféle átalakulása. Eldobták a szőlő készítésű traktort, az unott nyomtatást felváltották a cséplőgépek. Eltűntek az eke elől a négyes, sötötter fogatok. Már két-két lovon jobban megművelik a földet, mint az

előtt négyen. Kezd eltűnni a házakból a rokk, gu-
ssaly, szvata és ezzel kezd bucsut venni a hálás há-
si esőtes is. Vannak a faluban nagy falke birkák is,
amiknek a bőréből sok hálás téli meleg ruha készül.
Ez igen sok pénzmegtakarítást jelent a háznál.*
Ez az Őszezonselvényezés kb. 1935-ben készült és össze-
hasonlítást is tartalmaz az 1870-es évek és 1935 kö-
zött: " Ennek előtte hatvan évvel az adózás terén
fizetett egy tiszholdas kisgazda negyven forint adót.
Ma pedig /1935/ fizet a tiz hold föld adója címén
egyszáz hatvan pengőt. Tehát az adó négyszerese a
réginek. A busz ára hatvan évvel ezelőtt tiz fo-
rint, ma pedig 16 pengő. A busz ára tehát csak mint-
egy másfélszerese a réginek. Hatvan év előtt termett
egy hold föld öt mázsát, ma téren kilencet. A berter-
és 1870 körül elenyésző, jóformán semmi sem volt."
A ruházkodás terén az 1870-es évet követő időkben a
következő volt a helyzet: Fencselen Unneplő ruhája
csak az első gazdáknak és a közösségi tanácsosoknak
volt. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a fiatal
völégények kivétel nélkül mind valamelyik tanácsos-
tól kért kölcsön az esküvőre kabátot és nadrágot.
Ami az adott is neki, két - három napszámbér elle-
nében. Ma, a csónadrágok, cowboy-huligán, trapéz-
nadrágok korában, amikor már a falusi fiatal is a
legutolsó divat szerint öltözködik, szinte elképzel-

hetetlen ez a helyzet. Ünneplő kalapja is csak a lehetősebb gazdának volt, hasonlóképpen ünneplő szürje is. Csizma még ezeknek is csak elvéve akad.

Szóval az egész község népe dolgosónapi ruhát viselt ünnepen is, ezzel a megjegyzéssel, hogy minden héten szépen mosott, felesége által font és szövött inget és ráncba szedett bőgatyát váltott. Nyári időben a házi szőtt vászonból festett és saját felesége által szabott és varrott kislejbit viselt. A gazda, akinek borjuja volt, annak bőréből saját maga készítette a bocskorát, így tehát a saját nevelésű borjunak még a bőrét is felhasználta, ha módjában volt és nem kellett másra vagy egyéb ok miatt eladni. Volt még a faluban egy igen jellegzetes viselet, a nagy pörge szélű kalap, amit szintén hűtköznapi és ünnepi, télen és nyáron viselt a gazdája, ezzel a különbséggel, hogy vasárnaponként kicserélte. Ez a kalap a gazdájánál husz évig is megvolt, amig végre az állandó viselés és strapálás következtében oly sok szírral bővelkedett, hogy érdeket szerzett arra, hogy az akkori szokás szerint kosikénőcsenek kifőzzék.

A téli ruháskodás a fent említett tiszta ing és gatyá ünnepi váltásán kívül, ünnepnap és dolgosónap ugyanegy volt. A korabeli visszaemlékezés szerint:

"Bárány majd minden háznál volt ebben az időben, ha több nem, egy - kettő. Még pedig azért, hogy a saját báránnak bőréből saját készítésű báránybőr sapkát, ugyancsak a saját birka bőréből ugyancsak saját készítésű mellyedzót készítsenek. A birka, igénytelen állat lévén, majd minden háznál megtalálható volt."

Szóljunk néhány szót a női viseletről is az 1870-es évek közepén.

Ismét idézek a fennmaradt visszaemlékezéséből, annak 42. oldaláról: "Még az ezernyolczás-hetvenhárom években emlékezem, hogy az idősebb nénik ünnep napokon is el mentek a Templomba egy pendelbe és a saját varrott pruszlikba és azon csipkében, amibe menyasszony korukba esküdtek." /Eredeti helyesírással írva./

Meg kell hagyni, hogy az akkori csipkeviselet szép volt és annál is inkább nagy becsre volt, mert minden nőnek a fejére tették halálakor. Bizonyítják ezt a régi sírok, amelyek véletlenül kerültek feltárára, főleg új sír ásása közben, és még ma sincsenek elenyészve. Nagyon szép mintájú, többféle csipkét találtak már a fencselli temetőben.

Az akkori fiatalabb nők már elhagyták az 1873 évek előtti viseletet, és divatba jött az olcsó, de jó minőségű "festő kelme." Ebből igen egyszerű, de jó minőségű ruhákat készítettek. Ugy készültek a fiata-

labb nők egy - egy festő kelme vásárlására, mint egy ünnepnapra. Ezeket általában vásárokon vették meg.

" Az itt fent említett viseletet én, e sorok írója mind ismertem és én magam is hihetetlennek vélem ezen urgásszerű változást." - vallja krónikásunk 1935-ben.

Az 1870-es évek elején már Fancsalon is van néhány olyan gazda, aki cselédet tart. A gazda és a cseléd viszonyára vet némi fényt az alábbi kinyomozott visszaemlékezés: "1876. évben árvaságot következében elszegődtem itt a községben Pintér György gazdához cselédnek. Fizetésem kősztt és évi tizenhét forint volt, vagyis körülbelül 4 és fél krajcár naponta. Reá jövő 1877. évben ismét megfogadott a gazdám cselédnek, minthogy minden munkámat pontosan és lelkiismeretesen végeztem és ekkor, mert igen meg volt velem elégedve, felemelte 18 forintra az évi fizetésem. És a harmadik évben csak azért kellett gazdámatt ott hagynom, mert a 19 forintot sokallotta fizetni."

Megjegyzendő azonban, hogy ez a bér olyan gyerek-suhanc bér lehetett, mivel ugyeabben az időben például Kőrösi Máté fancsali gazda már 30 forint évi bért fizetett a cselédjének.

Ugyancsak volt cselédje ebben az időben Körmeny István fancsali plébánosnak is, akit ő mindenesnek hívott. Feljegyzés tanuskodik arról is, hogy 1873-ban nagy kolerajárvány pusztított községünkben, aminek sokan estek áldozatul. Ezen egy cseppet sem csodálkozhatunk,

ha meggondoljuk, hogy Fancsalon ebben az időben még nem is volt orvos. Orvos csak a bánya felfejlődésének idején került Rózsaszentmártonba.

Az 1880-83-as évek körül Fancsalon a községi jegyző Matyasevsky János, a község Kise Sándor, a plébános pedig Körmeny István volt.

A jegyző és a község működése nem éppen feltűnő volt abban az időben. Kutatásaim során olyan fennmaradt panaszlevelet találtam, amely elítéli a fentemlített két tisztségviselő működését. A kéziratos irat ezzel gyanúsítja őket, hogy végtelenül önzők, haragosok, a gondjaikra bízott árva vagyannal nem éppen önzetlenül gazdálkodók voltak. A panaszos, vagy inkább vádló irat elmondja, hogy az egyik árverés alkalmával, ami helybeli árva javára történt, a jegyző ur úgy mesterkedett, hogy mivel az árverésre kerülő ingóságokat három részre kellett osztani, amiből két részt kellett elárverezni, a harmadik részes pedig egy negykorú volt, aki viszont zavart elméjű volt, tehát a jegyző úgy mesterkedett, hogy a legértékesebb ingóságokat kiválogatta a harmadiknak, akitől később "hol egy szép szőért, hol egy pipa dohányért a jegyző ur örökölte." Így az értéktelenebb holmik kerültek a kiskorúak részéről árverés alá. 1885-ben nemcsak Fancsal, hanem a környék egyik legvagyonosabb embere a fancsali Kőrösi Máté volt.

Nézzük meg, milyenek voltak a lakások, az életmód az 1870-es években?

Fancsal községe inkább hosszanti, észak - déli irányban húzódott ebben az időben. A házak keskeny homlokzatokkal néztek szembe egymással, a két ház-sor között jókora utat hagyva szabadon. Illetve ez nem is ut volt, hanem csinosás, vízes terület, amelyet már akkor is Déllőnek neveztek. Ez volt a fő, és jóformán egyetlen utcája. Két szomszédos telek között rendszerint kerítés volt, az úgynevezett közgát. Ez vagy szálkerógát, /szálkarógát/, vagy sövény, illetve fonott gát, vagy csak tövises gát. Desszka és léckerítés ekkor még nem volt, nemcsak két szomszédos telek között, hanem az utcai fronton sem.

A házak alacsony, szupos házak voltak, 20 x 30 centis ablakokkal. Az épületek hasogatott és pucolatlan tölgyfa felső padozattal épültek, az alsó padolást még nem ismerték abban az időben.

Belül a házban foglalt helyet a sárból tákolt bubos, és közvetlen a bubos mellett volt az elkerülhetetlen, télen melegítő luknak használt aut. Ezt az esernyő-forma bubosított korongjáról olasznak hívták.

A szoba ajtajai 150 - 160 cm magasak, emiatt azt mondták, hogy azért kell olyan alacsonyra szabni, hogy a már felnőtt emberek tisztesség tudóan bókot hajtsanak a háziak előtt minden be- és kijövetéskor, hogy-

ha pedig a homlokát a " felső küszöbbe " üti, mindig elmélkedjék azon, hogy a házépítés milyen sok fáradtsággal jár.

Volt olyan család, ahol nyolc vagy tíz gyermek is volt. Ezek közül a lányok férjhez mentek és elmentek a férjük lakásába, de a fiugyermekek az apa haláláig mind a családi portán maradtak. Csakis a szülők halála után váltak széjjel. A birtokelosztásnál szintén törvény volt, hogy a legifjabb testvér örökeli a teljes házat. Írásbeli feljegyzésünk maradt arról, hogy volt olyan család, ahol apa - anya élt, és öt fia megházasodott, ezek felelőségeikkel és ezeknek gyermekeivel a család a portán harminonyolcra szaporodott. Az ilyen család sokkal könnyebben élt, sokkal erősebb volt, mint ahol kevesebben voltak. De itt még több volt az egyenetlenség, s ebből kifolyólag bizony sok esetben türelmetlenül várták az öregek, a saját öreg szüleiknek a halálát is.

Az ilyen nagy család felett rendszerint az apa és az anya " vezette a főszerepet ", akiknek a legidősebb fiu vagy ennek felelősége volt a vicse-gazdája, vagy a gazdaasszonya.

Az akkori időben nagy juhnyája is volt Fancsalnak. Mint már említettem, nem volt olyan ház, ahol néhány darab ne lett volna. De volt olyan parasztgazdaság, akinek 2 - 300 darab birkája volt, 20-30 darab disz-

nőjese dísznöcsordán és négy-öt fejőstehene, több növendék üsző és tinó. Ebből kiviláglik, hogy bár Fancsalnak a szántóföld-minősége nem mondható éppen jónak, mégis voltak igen tehető, jómódu parasztok. Ezek azonban csak kivételek voltak, a község 90 %-a néhány holdas törpebirtokos volt, akik örültek, ha évente egy - két malaokójukat levághatták, vagyis a mindennapi kenyereik megtermelt és néha egy kis zsirós is akadt hozzá. Ez es volt a jellemző a községre nézve.

Volt ebben az időben a községben látványoztatás is, olyan értelemben, hogy néhány gazdának olyan anyakancája volt, aminek a csikóját rendszerint idegen, pénzes emberek vették meg rendszeresen évről-évre, a rendszerénél kétszeres áron.

A földművelés ebben az időben indult fejlődésnek. A felkutatott irások dokumentációja így eszmél be az akkori, földműveléssel kapcsolatos nagymérvű változásokról: "Az 1870-es évek elején, amikor Kőrösi Máté az első vesejét behozta a községünkbe, igen nagy újság volt. A lakosság úgy járt a v e s e k e megtekintésére, mint hogyha ma a Repülő madár leszállna a Déli közepére. Az új típusú veseke, az igaz, hogy nem a legjobb gyártmány volt, de ezért csakhamar kiszorította az őseink saját gyártmányu faekéjét. Amittől a bucsuvétel minden kiegészédnek, sőt még a gyer-

mekeknek is csak igaz örömeire szolgált.
Később, a hetvenes évek végén, jöttek a nálunk nagyon kedvelt Vidace féle ekék. Ezek már a kezdetleges vasékéknél sokkalta jobbak voltak. Már ezen ekéket lehetett ostoros nélkül is, szántó-gyeplő segítségével használni. Itt meg kell jegyezni, hogy az első szántó-gyeplőt 1879-ben láttam először. És ettől kezdve többé senkinek nem kellett ostoron.
Tehát az a szegény madzag-gyeplő oly fejlődést hozott, hogy ma /1935-ben/, amikor közösségünkben kétszer annyira az ige, mint az 1870-es években volt, egyetlen ostoros sem kell. Holott a hetvenes években 30 vagy 40 volt a lóhajtók, illetve vezető ostorosok száma. Ide írom még azt is, hogy vasberonát csak 1878-ban láttam először. A vetőgép pedig 1896-ban volt először közösségünkben. És ugyancsak 96-ban vásárolta meg Körösei Máté, Fancsal akkori legvagyonosabb gazdája a megfizethetetlen és maig is kedvelt Sack-ekét." fejeződik be az említett kézirat.

Hogy mi volt az ostoros és a puhancs? Elmesélem: Ugyancsak az 1870-es évek végéig, minden uraság és minden szántó-vető kiegészítésnek kellett alkalmazni minden ígáhos egy ostorosot vagy puhancsot. És vajon miért? Erről legtöbbet beszélhetnének ősapáink, akik a rozoga faékékkal oly sok századokig bajoskodtak és mérgelődtek. Mert hát ez az igazán unott

szerkesztet nem volt alkalmas arra, hogy hivatásának megfeleljen. Az ekét vezető ember úgy botorkált utána a barázdában, mint hogyha ... "az Iozik árendás kecsmájából jött volna az eke szarvai közé." Ilyen körülmények között tehát a eikk - oakkos barázdát állandóan csúlé, vagy hajsz, vagy tüled! Hozzád! kiáltással kellett a kitérésüket javítani. Hogyha a sok hiba javítása nem jól sikerült, ennek rendszerint az osteros vagy a puhancs volt az oka., nem pedig az eketartó, vagy az ócska faszervezetű fa-eke. Az osteros vagy puhancs elnevezést pedig onnan kapták, hogy a tizenkettő-tizenhat éves osterosnak szüntelenül kellett az osterrel hol az első, hol pedig a hátsó lovakat nögetni. A puhancs pedig, az uraság ökreivel vesződvén, az eketartó béres éktelen káromkodások között azt kiabálta a gyerekeknek, hogy ...Puhancs!-oda, az ökrökre.

Ez így igen érdekesen hangzik, azonban elképzelhetjük, hogy milyen hosszúak lehettek a napok napkelte-től napnyugtáig szegény 12-14 évesek számára. Különösen ha még az is hozzájárult, és hozzá is járult gyakran, hogy ha a barátja az eketartó hibájából lett is elhibázva, akkor is szegény puhancs volt a hibás és igen könnyen kapott egy-két nyaklevest.

Most pedig nézzük meg, hogyan történt ekkor a "nyomatás"? Erre ismét korabeli szemtanú emlékezik vissza:

"Most, 1935-ben a mai generáció nem is tudja, milyen kárváriás uton került a 70-es években a gazda zsákjába a már learatott és estegokba rakott gabona. Először a simára egyengetett szérün, amit lovakkal jól megtaposztattak, kívénként szép sorba lerakták a gabonát. De nem ám akárhogy! Ugy kellett csinálni, hogy a beágyazás után minden köve gabona kalásza felül legyen, felszínre kerüljön. Amikor így leraktak a szűbe /szérű/ öt vagy hat csomó gabonát, rávezettek két-három-négy darab lovat és addig járatták körbe a lovakkal, amíg kalász volt az ágyás tetején. Ekkor rázás nélkül megforgatták a gabonát, és ismét addig taposztatták, amíg kalász mutatkozott az ágyás tetején. Ekkor ismét megforgatták, de mostmár szót is rásták, az erre alkalmas favillával. És amikor négyeser így megjárták a lovak, az ötödik járatásnál megkezdték a szalma kirázását, amit igen ügyesen kellett végezni, nehogy a szalma között a szem is kimenjen. És amikor a szalmától és nagy törektől meg lett tisztítva, akkor az alulra került szemet gereblyékkal betologatták az a oldalra készített csűrbe vagy fészerbe. Ebből a sok ceremóniás munkából elég volt meglehetősen időben három ágyást elvégezni, azaz a napi nyomtatás eredménye 15 csomó gabona, amihez kellett három ló, és négy ember. Amikor a csűr megélt /megtelt/, vagy

elfogyott a gabona, következett az ugynevezett szórás. A szórás céljára kint, valami szabad téren egy másik szérüt tartottak kézszetben az akkori emberek azért, mert az épületek és a kazlak elzárták a portán a szóráshoz kellő szelet. Sok esetben megtörtént, hogy a nyomatással végzett a gazda, de az alkalmas szél hiányában hetekig is el kellett várni erre, hogy a keservesen kitapostatott szemből a pelyvát kitisztíthassa. Amikor megjött a kedvező szél, kihordták a pelyvás szemet a szabadtéri szérűre és itt megkezdték a művésies munkát, a szórást. Ehhez nagy hozzáértés kellett, mert hát bizony sok termelő nem értett hozzá. Ezért valamelyik rokonát vagy barátját kellett a munkára meghívni.

Nagy a szórás a következőképpen történt: Minthogy a szórásnál a kedvező szél játszotta a főszerepet, így csak kevés szerszámot igényelt, de annál nagyobb unalmas szórakozás volt ez.

A férfi az ehhez alkalmas felapáttal órapontossággal hányta szemkőzt a szőlnek ügyes megterítéssel őt - hat méter magasságban a pelyvás szemet. Egy asszony pedig, aki egy lepedővel befedetten egy új nyírfa seprűvel azünetelen seperte a levegőből aláhulló szemekről a nagyobb szemeket és azott /sont/ bubolyákat, amik az óedi faeke jóvoltából elevenen maradt és a rosszul művelt földnek kiegészítő rek-

lánjai voltak. Tehát az ilyen tisztítást bizony csak mosással lehetett helyesbiteni, hogy a malomba vihes-
sék. A vetőmag pedig gazzal vegyest került vissza a
földbe.

Ugyancsak 1873-ban történt, hogy a mezőkeresztesi
Lajos bácsi eljött a községbe rostálni. Ezt részre
csinálta. Ez volt az első rosta a faluban. A Fan-
csellak úgy megkedvelték, hogy 80 forintért meg-
vették tőle. Amikor az alku megtörtént és ki is lett
fizetve, ekkor vallotta be az öreg, hogy kétszer-
annyit keresett vele a faluban." -fejeződik be az
írások elbeszélés.

Az első cséplőgép garnitúrát 1881-ben hozatta a községünkbe Kőrösi Máté és társai. De minthogy a többi kisgazdának az anyagi helyzete nem engedte, ily nagy összeggel nem rendelkeztek, ezért inkább az olcsóbb lóvontatásos gépeket használták a faluban. Ez azonban még ekkor nem terjedt el általánosan, a kisebb gazdák még 1900-ig is nyomtatgattak. Ettől kezdve azonban már tökélesedtek a motorok, és végre a nagy küzdelemmel járó nyomtatás véglegesen holtpontra jutott.

Előfordult a 70-es években, hogy a nyári esős idők, majd az őszi munkálatok miatt a nyomtatás elmaradt. Ekkor télen, a fagyon nyomtattak, de jó volt, ha a felét ki tudták ekkor már szedni, mert vagy megrohadt,

vagy kicsirézott. Így a földművesnek az egész évi erre fordított munkája kárba veszett legalább is részben.

Fancsal szőlőhegyein: 1889-ben a filoxéra teljesen kipusztította a szőlőtőkésket. Ez akkor országos, sőt Európa-méretű filoxéra pusztítás volt. Érthető, hogy mennyire el volt keseredve akkor a fancsali nép. Az erdő, cserje boszótirtás nehéz munkájával megművelt szőlők mentek tönkre. Annál is inkább nehéz volt ekkor a helyzet, mivel mintegy tizenöt évig, tehát az 1904-es évekig nem termett semmi szőlő Fancsalon. Ekkor az amerikai vadvesszőre oltott szőlőoltványokat hozták be az országba és így került községünkbe is, amely már filoxéra ellen ellenálló fajta volt. Az újfajta szőlőtelepítéshez 1904-ben nagy reményekkel fogtak hozzá a községünk lakói, akiket még az állam is segített igen kedvező agrár-kölcsönnel. Az újfajta szőlő telepítése azonban abban az időben igen sok pénzt igényelt, amit bizonyít az, hogy a filoxéra által kivészett szőlők tulajdonosai 600 korona kölcsönt kaptak az államtól még az olyan gyenge szőlőföldekre is, amelyet előző évben vagy években 50 korona vételárért vettek meg. A szőlőkarók beszerzése igen nagy gondot okozott, hiszen nemcsak fancsali, hanem országos szükségletté vált. 1905. december 30-án a helybeliek megbízásából három gazda, Nagy János, Körösi Máté és Lacsik János a község ré-

szére Kőrmöcbányáról szerezték be a szőlőszarvát, va-
gontételben.

Feljegyzi még erre az időre vonatkozóan a krónika,
hogy 1887. májusában hatalmas fagy separt végig Fencsalon,
ami teljesen letarolt mindent.

Ezek után áttérhetünk arra az időre, amikor Fencsalon
megváltoztatta a nevét, és a nép kívánságára a Rózsaszentmárton
nevet vette fel.

Az 1900-as évek elején már állandóan napirenden volt,
hogy meg kellene változtatni a község nevét. Erre hi-
vatalosan az 1903-as évben került sor. Ez időtől kezd-
ve községünk letette a Fencsalon nevet és a

R ó z s a s z e n t m á r t o n nevet vette fel. Hogy
miért történt ez a névváltozás, nem tudjuk. Egyesek
szerint azért, mert van az országban még a mai napig
is, a somogyi részen, egy Fencsalon nevű település, ami
 sokszor zavart okozott. Emellett a környező falvak
népei is állandóan élcelődtek, viccelődtek a fencsaloni
néppel a neve miatt, ami sértette községünk lakóinak
önérzetét. Hogy csak néhányat említsek: az egyik vari-
áns szerint az erdőirtások idején a kidöntött fákkal
szabálytalanul kereskedvén, fán-csáltak. A másik vál-
tozatnak már egy kis pikáns mellékíze is van: az irtá-
sokon, erdőszélen dolgozó menyecskéket, lányokat a fa-
lu legényei az erdőszéli fákra felmászva, onnan csalo-
gatták volna a gyengédebb nemet egy kis erdei sétára.
Ezek fáról-csáltak. Persze tudjuk, hogy mindez csak

tréfa volt, hiszen a település neve már az évezred elején is Fancsal volt, sőt Fanchál. Valószínű azonban, hogy közösségünk népei az állandó melesztálást végül is "nem győzték cérnával," így névváltozást kértek. Nem is beszélve arról a bizonyos feszület-estéről, amely ma már országosan ismert, és néha még a sajtó hasábjain vagy a rádióban is elhangzik, ha valakit úgy akarnak jellemezni, hogy igen elkeseredett ábrázatot vágott. E mesének eredetét így mesélték el véneink: A régi időkben a fancsali nép az akkori idők szokása szerint gyalogszerrrel a verebéli bussuba tartván, utközben a határban a feszületvivő embernek halaszthatatlan dolga támadt. Gyorsan félreugrott a feszülettel együtt a derékig érő zöldellő buszába, hogy dolgát elvégezze. Addig perreze a feszületet is letette a buszába, amelyet az ellepett. Ugy látszik, egy kicsit meg is pihent az emberünk, mert mire feltekintett a buszából, látta, hogy a jónép már igen messze jár. Erre usgyi!-utánuk! A feszület ott maradt. Akkor vette észre, mikor már utólérte őket. Szélt a papnak, hogy mi történt, az pedig azt mondta: Hagyjad fiem, majd ha jövünk visszafelé, akkor megtaláljuk. Ugy is lett. Igen ám, de közben volt egy jó nagy eső is, és mire két-három nap múlva visszafelé jövet megtalálták a feszületet, azt a sáros rozsdá belepte úgy, hogy alig lártok rá. Szóval igen

siralmos állapotban volt. Így tehát, bizonyos fokig érthető a község nevének megváltoztatása. Kárpótlásul szolgáljon azonban, hogy igen szép nevet találtak ki neki, csak egy kicsit hosszú. Jó lenne már lerövidíteni úgy, hogy mondjuk maradna a neve: Róssa. Most pedig vázolem a község életét, képét az 1900-as évek első felében.

Az első világháború 1914. július 25-én tört ki, amikor az Osztrák - Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának.

1914. augusztus elején éjfél után egy óraker dobzó verte fel álmaiból Róssaszentmárton lakosságát, hirdetvén, hogy 42 éves korig minden hadköteles azonnal jelentkezzen a községházán. A jelentkezés délelőtt 11 órára be is fejeződött és délután kettő óraker már vitték is a férfiakat a háborúba. Szemtanuk elbeszélése szerint "szivettépő jelenetek játszódtak le. A házasok nem tudtak egymás karjaiból kibontakozni, a hadköteles családapa sorra csókolgatta hol a feleségét, hol a felesége élében lévő kis csecsemőt, hol nagyobb gyermekeit, akik az anyjuk szoknyájába csimpaszkodva sírtak. Bizony a meglett, hadköteles férfiak arcon is folyt a könny, úgy kérték itthonmaradt asszonyaikat, hogy vigyázz a gyerekekre és magadra, majd csak hazajövünk. Ekkor még sokan nem tudták, hogy ekkor látták egymást utóljára."

Alig telt el egy pár hét, amikor behívták a 44 éveseket és így tovább egészen ötven éves korig.

1914. november 24-én elvitték Rózsaszentmártonból a kocsikat, lovakat, vagyis a fogatokat. Mindössze hat iga maradt a községben, így sokak földje később lett megmunkálva, végpedig vetetlen maradt. Később jöttek haza a frontról a sebesült katonák, akik csak titokban mertek egyet-mást szólni a háboru borzalmairól. A háboru második évében hadifoglyok is kerültek a községbe, akik a földműveléssel foglalkoztak.

Az első világháboru után, a Tandoskötársaság idején Rózsaszentmártonban is megalakult a direktórium. A direktórium elnöke Gubis Albert volt, tagjai pedig Nagy Sándor, Bakó János és még mások-monja el Havellant József bányenyugdíjas. A Tandoskötársaság bukása után román megszállás alá került a község. Először 1919. augusztus 23-án jelent meg a községben két román tiszt és egy gyöngyösi magyar. A direktórium elnökét keresték, akit azonban sikerült elbujtatni előlük. Így sem az elnöknek, sem a tagoknak nem történt bántódásuk.

Ebben az időben Nagy János volt a községi bíró, /már nem él/ az ő feljegyzéséből tudjuk meg a következőket:
" A román csapatok Hatvanban székeltek és onnan írtak egyenesen a bírónak, ha meccselni akartak. A román meg-

szállást követő első napokban még tűrhető volt a követelésük. Ekkor levélben kértek például 50 csirkét, 200 db tojást, 20 kiló zsírt, 30 kiló szalonnát stb. De a népnek már nem volt mit adni, tehát nem tudtuk beküldeni nekik, erre személyesen jöttek. A szilvünk facsarodott el, amikor jöttek szebbnél-szebb lovakon, elsőosztályú trénpocsikon a sarcért. De ekkor már nemcsak a fentieket, hanem abrakot, szénát, sőt még marhákat is követeltek. Egyik napon beállított a községbe egy négylovas trénpocsi, amivel két kocsi és négy fegyveres kísérel, meg két lovaskeze is volt. A bírót keresték. De jött ám velük három szücsi kocsi is, akiket mint kénysszerfuvarost hoztak Szücsiből. Először is követeltek a 3 szücsi kocsi szénát, de minthogy a község lakosainak a takarmánya igen fogytán volt, báró Sósbergex viavári tanyájára irányították őket. De a kocsik üresen jöttek vissza, mert ott sem találtak szénát. Erre kiválasztottam a község legmódosabb hat gazdáját és ezek adtak össze fejenként egy-egy fél kocsi szénát. De ez ám nem volt elég. Ezenkívül kértek, ill. követeltek még ötven mássa abrakot. Akár zab, vagy árpa is lehet. Ezen követelést sikerült 25 mássárra lealkudnom. Ekkor összeírtam a község tehetősebb gazdáiból ötvenet, ezek adták össze ötven kilónként a 25 mássát. Igen ám, de Nagy Sándor törvénybíró és Bati János tóth nem hozták be, mire a románok dühbe gurultak, és Nagy Sándortól először tíz zsákkal akart elvinni, végül is négy

zsákkal vitt el óriási rumli után. utána Báti János-
hoz mentek, aki viszont otthonról is elment. De a ro-
mánok felkutatták a kulcsokat, és a megtárból 3 zsák
árpát vittek el. Batiné meg nekem állt, hogy nahát
bíró ur, ennyire ellenségünk vagy is nekünk! Ami ne-
kem igen rosszul esett, mert Báti a legvagyonosabb
gazdák egyike volt és nálnál sokkal szegényebbek is
beadták a sarcot. Ekkor a románoknak még eszükbe ju-
tott, hogy 50 csirkét és 200 tojást is adjon a köz-
ség. De ez már megint nehezen ment. A türelmükből
kifogyott gazda-asszonyok azt mondták, ők nem tud-
ják megfogni a baromfit. Aki csirkehúst akar enni,
az fusson utána. Így aztán a román tyukászok teljes
felszereléssel zavarták a tyukokat, míg az ötvenet
összeszedték. De még ekkor sem ért véget a kálvária.
Kierőszakoltak még öt darab marhát is, amit azonban
a közösségben belül a közpénztárból kifizettünk. "
fejezi be visszaemlékezését, illetve feljegyzését
Nagy János.

Térjünk vissza néhány pillanatra még a század elejére:
Milyen volt a népviselet ekkor? Az 1900-as évek ele-
jén a férfiak nyáron mesitláb, vászon bőgatyában, vá-
szoningben voltak. Gyolcsgatyája, csizmája csak a te-
hetőseknek volt. A kalapot télen-nyáron viselték, de
nyáron 90 %-ban szalmakalapot. A nők öltözete: féling,
a karon közepén megkötve, prusslik, szoknya, vászon-

pendely./ha valakinek öt volt, már módosnak számított/
Bugyit egyáltalán nem viseltek sem télen, sem nyá-
ron. Ez pedig a csárdás táncolásánál, mert csak ezt
táncolták, néha igen érdekes szituációt teremtett.
A falu népének szórakozása a századforduló körül a
következő volt: minden évben tartottak az idősebbek
számára kocsisbált. Ez úgy jött létre, hogy az igrák
nyáron répefuvőrokat csináltak, vissza pedig répe-
születet hoztak. Ezt télen megünnepelték a kocsis-
bállal. Erre még a lószerszámokat is elvitték és ki-
dixitették a helyiséget.

A fiatalok tekétek az uton. Volt azonban saját ké-
szítésű ugynevezett leveles-sotu vagy kutya-sotu,
ami abból állt, hogy egy földbeásvott oszlopra geren-
dát fektettek, és ez le-fel és körbe is mozgott./ez
hasonló a mai gyermek-játékszítéri kishintához, ahol
azonban deszka van a két végén ülökével és fel-le
mozog/. A kerékes-sotu: ez abból állt, hogy egy oss-
lopra kocsikereket tettek, rácsavartak egy rudalló-
kötelet, a legény ráfeküdt, a kötelet meghuzták, és
óriási sebességgel forgott.

Guzsaly-hinta: 2 rud, végén lánc, ezzel magas, erde
fára felkötötték, úgy, hogy a vége 70-80 cm-re volt
a földtől. A kettőt összekötötték egy hárma fősle rud-
dal és kész volt a hinta./a mainak őse./

A fiatalasszonyok és lányok úgy szórakoztak, hogy
vasárnaponként körüljárták a falut 10-15-en énekelve

az uton egysorba. A Döllön gyülekeztek össze, ahol karóba énekelték és táncoltak.

A zene ebben az időben igen kezdetleges volt. Egy Menyhárt nevezetű ember volt a b ő dudás. A bőrduda kutyabőrből készült úgy, hogy a kutyáról egészen lehúzták a bándáját, a szőrtől megtisztították, és a négy lábába bodzefa-sipot tettek. A bőrdudás az egyik lábába a szelet fujta, kettő sip csak hangot adott, /kontrázott/, és a negyedik lábába volt olyan sip, amelyen több luk volt, pikulaszzerűen elhelyezve. Ezen játszotta a nótát. A bőrduda a dudás nyakába volt akasztva, hőne alatt tartotta a széllel teli dudát és könyökével nyomogatta. Ilyen zenére mulattak akkor farsangkor 3 napig is a köcs-műben. Két dudás tehát valóban nem fért volna meg egy csárdában, mert zavarták volna egymást.

A tizen években ezután már a cigányzene is divatba jött.

Még manapság is halljuk néha, hogy első legény volt valaki a faluban. Mit jelentet ez? Azt jelentette, hogy ő volt a mulatságok rendezője, felelős a rend-fenntartásért, ha a bevétel kevés volt, neki kellett a cigányt kifizetni. A farsangi 3 napos mulatságon a cigányoknak ő adott kosztot. /Hogy el ne felejtsem, még az előbbi részhez: a dudást "csedudásnak" hívták./
Lakodalm: ha a fiú és a lány között az udvarlás már

olyan stádiumba került, hogy kösöttük az ásó-kapa is szóbekerült, akkor a fiu szülei elmentek a lányos-házhoz kérőbe. A menyasszony jegykendőt ^{adott} a vőlegénynek. Eljegyzési mulatság akkor még nem volt. Alkonykérés tréfa rigmusokkal történt. A lakodalom pedig így történt: előtte való este ágyáért mentek a menyasszony "ágyáért". Azért tettem idézőjelbe, mert ágyat nem kapott, csak ágyneműt. A menyasszony stafirungja és az ágynemű, 1 szublót, 1 láda. Butor nem volt. Ide már a vőfények is elmentek, nagy cécóval, tréfa alkuval, mivel a menyasszony ágyáért fizetni kellett. A két nésznagy és vőfély alkudott. Persze csak jelképes árat kértek, 2 - 3 forintot. Ekkor már vendégség, vacsora, mulatság volt. Másnap délben esküvő a község-házban és a templomban, utána a menyasszony külön hazament a maga nésznépével. Ugyanigy a vőlegény is. Este naplemente körül mentek a menyasszonyért. Az uton végig énekeszó, zene, ugrálás, néha kalaptaposás is volt. A menyasszonynál megint alkudni kellett. Azután elbucustatták, a menyasszonyt a szüleitől és elmentek a vőlegényházához. Ott fogadták a menyasszonyt, és mikor beértek az ajtón, mézzel bekenték a menyasszony száját, hogy olyan édesek legyenek együtt. Éjfélkor menyasszonytánc, majd menyasszonyfüstölés volt, amikor is a menyasszonyt tűsön átugráltaták tánc közben. Akkor a lagsikban még nem volt torta, piskóta, hanem kalács.

hercege, fánk. A mulatság másnap délig tartott. A lakodalmom után egy hétre ugynevezett hériz nevezetű mulatságot tartottak, ekkor ment el a vőlegény a családjával, lakodalmos vőfélyekkel, nyoszolyó lányokkal a felesége házához közelebbi ismerkedésre, amit innét mulatással fejeztek be.

Még a leánykéréskor, a kapott jegykendővel egyidőben, a vőlegény is adott a lánynak 1 gyűrűt, 1 pár csizmát és 1 blóckát.

De talán ekkor is a mulatságokból, térjünk vissza ismét komolyabb dolgokra.

Rózsaszentmártonhoz a századfordulón két tanya is tartozott. Egyik a Világosi, másik a Visvári tanya. A Világosi-tanya 1895-96 körül Kohn Bernádt, utána Bamberger földbirtoka lett, méghozzá úgy, hogy Bamberger a Kohn lányát vette feleségül. Utána a bank tulajdona lett, és 1920 körül kiperceellásta. Több gazda igényelt itt földet, de aztán belebuktak. Ugyanis nem tudták fizetni a részleteket, egymásé voltak kezesek, nagy adósságba keveredtek és így belebuktak. Utána a tanyaí rész katonatiszt birtoka lett, majd úgy vette meg Kakas. Ekkor vett itt földet, a tönkrement kiegészítők révén egy földbirtokos özvegye, Spitzer Lászlóné is, poton pénzért, igaz, hogy adóssággal együtt. Visvár is az ő tulajdona volt, tőle aztán János Schösberger vette meg. 1909-ben a község határában ösv. Spitzer Lászlónénak 691 holdas birto-

ke volt. Az 1909. évi összeírás szerint a község területe 2942 hold, lakóházak száma 237, lakosság 1279 fő., akik mind magyarok, és 2 református és 8 izraelita kivételével mind katólikusok. A község postája táviró és vasutállomása Apc. /ezemben például 1828-cel amikor 795 lakosa, és 113 háza volt./vagy 1880-nal, amikor már 930 a lakóházak száma, 1910-ben pedig 1394 lakosa volt már.

A lakosok száma tehát így szaporodott:

1828-ban 795, 1880-ban 930, 1909-ben 1279 és 1910-ben 1394 fő.

Az első világháborúban Rózsaszentmártonból 450-en vettek részt, ezekből hősi halált halt 42.

Községünk képe a századfordulón a következő volt:

Ahol most az ovoda van, azon a részen csak két ház volt, az apállat-istálló és egy ház. Az ovoda helyén egy-épületben kocsmá, üzlet, és mézárszék volt.

Továbbmenve ott a baloldalon, a Végh József háza helyén egy kis vályogház állott, amit egyik évben a víz összedöntött. A mai szövetkezet helye üres telek volt. Ugyanis vízes, lápos rész volt ez akkor. A szövetkezet mellett a patakon csak egy rozoga fahíd vezetett keresztül. A híd mellett egy cseviceferrás bugyogott, amit elfejtettek. Később a Stejner üzlete volt itt, aki a Bali-féle portát vette meg. 1896 körül épült a mozi Lacsik Pál háza, ahol 1920 körül már filmeket vetített az apci Illés József mozitulajdonos. Ez a

mozihelyiség 1947-ig működött itt. 1890 körül épült az iskola. Stejnerék után csak a Kurunci-féle ház volt meg, utána a templom, majd tovább a szücsi hidig egy ház, a Laczik József-féle. A régi iskola mellett csak a Kőrösi István és a Nagy János háza állt. Ahogy a szücsi hidon átmegyünk, balkézről egy malom állt, ott, ahol most Kőrösi János lakik. Ez a malom előbb gőz, majd faszéngáz meghajtású volt.

Felrobbant, elpusztult a 20-as években.

A Tabán két hásszere megvolt, de foghíjasan, ritkán beépítve. A községháza 1890 körül a Hegyi István féle épületben volt, ekkor a mai tanácsháza helyén kocsmá állott, amelybe 5 lépcsőn kellett bemenni. A község bírója ekkor Nagy András volt. A Tabánból, az ugynevezett Kistabáni úton felfelé volt a Szabesztániéviós tanyája, a Diamant birtokon. Itt jegyzem meg, hogy ennek a Diamantnak is volt itt birtoka, akit a nép az egyszerűség kedvéért gyémántnak nevezett. Az előbb említett tanya a 40-es évek körül pusztult el. A baci Nagy István féle ház megépítése a Hitelbiztosítékosok céljára történt az 1925-26-os évben. A mai tanácsház pedig iskola céljára épült 1910 körül.

A mai kulturház helye üres telek volt, libalegelő, egészen Jakabfiig. A fákat csak később, a 30-as években ültetette a község. Az ültetést igen nagy kedvvel és szakértelemmel Jakab Ferenc tanító végezte.

A baloldal is foghíjas volt. Sirokitól, a mai gyógy-
szertártól Tarr Bélaéig jónéhány üres telek volt.
A piactéren a mai hentes, borbélyépület nem volt.
A kulturhás melletti kőhid helyén fahíd volt, a hid
és a Horváth János fodrász közötti részen pedig egy
tó foglalt helyet, melyet cigánytónak neveztek. Ez
kb. 70 x 200 m-es volt, 60-80 cm. mélységgel. A Ja-
kabffi féle épülettől az Ecsódi úton semmiféle épü-
let nincs. Csernáéktól Horváth Jánosig visszafelé
ismét foghíjas telkek. Körülbelül minden harmadik
porta még üres. Horváth Jánostól Telkig nem volt
épület. A mai Teleki épület helyén fűszerüzlet és
kocsmá volt, Büchler nevű tulajdonossal. A Tanács ut-
ca is mindkét oldalon foghíjasan épült. Végh Pál há-
zától felfelé a 2 utca ekkor még nem volt, hanem a
helyén szántóföldek voltak. Ide a házak az I. vilá-
gháború után épültek PARSz-os kölesönnel. A Puritól
baloldalon, a Körösi Ferenc oldalán még nem voltak
épületek. szemben vele is csak hat ház volt egészen
a VII. aknáig. / Itt lakott ebben az időben egy cigánycsal-
lád, és nyáron a kisbíró helyettesítette, mert az
aratótt. A cigány dobolt, kézbesített. /
Műssaki szempontból az épületek adatai: 40 - 50 \$-uk
vertfallal vagy vályogból készült. A legtöbb alatt
kőalap nem volt, mert kőbányák csak a későbbi idők-
ben lett. Kőbánya először a vizes pincénél működött,

minimális kapacitással, az 1890-es években így csak az ezután épült házak alá kerülhettek kövek. Később a Laczik féle kőbánya nyílt meg, mint magánbánya, a 20-as években. Ez még a 60-as évek elején is működött, illetve hozogattak innen néhány kocsi követ, ugyanis a sineket, csilléket ellopták belőle, így leállt. A harmadik kőbánya a Somlyó innenső oldalán nyílt meg 1925-ben. Ez is magánbánya volt, az akkori bíró, Báti András tulajdona.

Az épületek tehát vertfallal, vályogfallal épültek, zsuptetővel, mestergereendővel. A léceket, szarufákat kézzel faragták. Az ablakok 30 x 40 cm-esek. A belső beosztás: pitvar, ami el volt rekesztve a feletáján, és a belső felében fűtöttek be a bubosba. Ezen a fűtő előtéren nyáron 3 lábú vasállványon, vaslábason főztek. A kémény szabadkémény volt, aminek a jellemzősége, hogy a füstfeljárt széles, 2 m., és és fokozatosan szűkül fel 50 centire. A szobában a bubos, padka, sut. Tűzhely nem volt, a bubos melegített. A kemence előtt vagy a kemencébe főztek öntött vasfazékba. A belső berendezés: a tehetségesebb helyeken "tornyos nyesszolya, " egyébként házilag tákolts heverő, amit vasok-nak neveztek. Nemcsak az ágyat, a heverőt készítették házilag, hanem a lócsát, asztalt, stálészait. Szék helyett akkor sámlit használtak. Csak földes szobába volt, amit hetenként "mázoltak". A szegényebb helye-

ken a földön szalmaszék, ezen aludtak a gyerekek. A gazda az istállóba aludt. Mécesessel világítottak, a község villamosítása csak 1937-ben történt meg. A szobában petróleumlámpa égott. Az istálló a legtöbb helyen egybe volt építve a házzal. Az istálló fala fenn volt, bevakolva, cölöpre építve. Padlása nem volt. Zaup vagy szalma volt ráhelyezve. Ajtaja fonott, amit fűzfa vesszőkből fontak. Az istálló közepén tüzeltek.

Utak a községben: Ebben az időben Rózsából az apci állomásra közlekedtek, de nagyon rossz, mély, sáros uton. Négyes fogat tudott csak a nagy, vendégmestertaló, kerékagyig érő sárban haladni.

Az egész községben nem volt kövesut. Az 1890-es években kezdték meg az utépitést, közmunka alapon. Ugynevezett "potyásor" volt a közmunka neve. Potyásor, ami ingyenmunkát jelentett. Nemcsak gyalogmunkások, hanem kosok is végeztek "potyásort." A gyerekeket a nagy sárban az apjuk vagy a bátyjuk vitte el az iskolába és ment el értük dőlben. Még malacok is veszték el a nagy sárban, a kondás is térdig sárban hajtotta a kondát.

Elsőnek a mai Deák Ferenc ut és Kossuth Lajos ut épült meg, mert ez mocsaras, lápos terület volt, itt ősszel és koratavasszal járni sem lehetett. Két oldalt nagy árkot ástak, felhányták a földet az ut közepére. Oly mély árkot ástak, hogy az ember nem látszott ki belőle.

A nagy sárban lovak, emberek süllyedtek el, úgy kellett őket kötelekkel kihuzni. Akkor a Deák Ferenc utcán szintje 120 cm-rel magasabb volt a térszinttől, ma pedig már azonos vele. Az említett két ut nem 1-2, hanem több mint 10 év alatt épült meg.

A mai Ecsédi ut a felszabadulás előtt épült meg Ecséd felé, azelőtt sárban szó sem lehetett arról, hogy el lehessen menni Ecséd felé, de a többi környező felúts is. Az Apci ut 1902-ben épült, Apc és Sztócsi felé, Apcától Gyöngyöspatáig összekötve. Itta községben fozatosan épültek ki a köves utak. Az Erzsébet utóút, a mai Tanács ut- 1920 és 30 között kövezték. Az Újcsoron például csak a felszabadulás után történt meg a kövezés.

Kut csak körülbelül minden tizedik háznál volt ebben az időben. Így sokan jártak egy-egy kutra. Ivóvizellátás rossz volt, mert fent van a talajviz.

A pincék részben már ekkor is megvoltak. Az 1889-es nagy filoxéras pusztítás után 1904-ben Kisskai Lajos főjegyző kezdte meg a szőlőtelepítést az újfajta amerikai vesszőkkel. A község lakói megtanulták az oltást és amerikai vadalanysra oltottak. Ez már filoxéramentes. Az új telepítés ménesfehér, ezerjó, sárfehér, opertó és risling. A szőlőoltást először 3-4 fő tanulta meg, ezek aztán továbbadták, de nem önzetlenül, hanem 1-2 napszámot kellett dolgozni a betanításért. A

munkaelőkelom ebben az időben a mezőgazdaság, kőbánya, selypi cukorgyár, Oroszka, Királyháza, Hatvan, Ercsi. A cukorgyárakhoz csak időnyomokra mentek, illetve alkalmazták őket. Ercsibe például 7e-8e időnyomokra járt el 1920 és 1943. között. A bánya ugyan már működött ekkor, de kis kapacitással és nem sok dolgozót tudott alkalmazni. /Erről külön részben számolok be./

Orvos csak 1921-től van Rózsaszentmártonban, azelőtt csak körzeti orvos volt Apcon.

A mai földművelésszövetkezet épületét, a Bakó féle üzletet 1913-ban építették Hangya szövetkezet céljára. Abban Báti Ferenc volt az üzletvezető. A Hitelszövetkezet 1922-ben alakult meg, ahol szintén Báti Ferenc volt a felügyelő bizottság elnöke.

Az első kerékpár az 1926-27-es években jelent meg először Rózsában. Havellant József cipésmester /ma Apcon lakik/, aki olyan eszmester féle ember volt, ő vásárolt néhány használt kerékpárt, ezeket otthon megjavította és a gyerekeknek vasárnaponként odaadta 1-2 órára néhány fillér ellenében. Nagy ólmény volt az akkor a gyerekeknek, hiszen azelőtt még csak nem is láttak biciklit. Ilyenformán igen sok gyerek megtanult kerékpározni. Ha valamelyik gyerek összetörte a két-kerekű alkotmányt, az volt a büntetése, hogy tovább nem biciklizhetett, akkor sem, ha csak 10 percig használta még addig. Ha biciklizni akart még tovább is,

újra meg kellett neki az időt váltani. Ezekután pedig vessünk egy pillentást az 1920-30-as idők osztályrendjére.

Itt is kialakult ebben az időben az osztálygóg és osztályrend. Aki vegyenes, az "módos." De nem biztos, hogy egyuttal "rangos" is.... Rangosnak lenni azt jelenti, hogy valakinek az ősei bírók, esküdtek, első gazdák, harangozók voltak a faluban. Ha összeülek több nemzedéken át a módosak sorába tartoztak, akkor is rangosnak tisztelik. De akárminő dúsgazdag is valaki, akinek a szülője gyepelőtartó kocsis volt még, az csak módos, de nem rangos. Aki vérség szerint is szegény és maga sem szerzett semmit, az a nincstelen. Legzsin, keresztelőn a rangos embert huzzan is tessékélik befelé, szives szóval kerülgetik, még a helyét is megfujják. Ezek a tisztelendő ur és a jegyző urak körül forgelődnek. A módost már egy kicsit foghegyről kezelik. Nekik csak másodfoku tisztelet jár. Ők egymással komáz-
nak. A nincstelenek meglepülnek, az udvaron ácsorog-
nak és az aprócska ablakszemen lenkelődnek befelé. Ha már a legziról van szó, itt említem meg, hogy ebben az időben itt a tizennyolc éves lány már vénlánynek számított. Csak gyéren kapkodtak a pártája után. Az idegen bányászokat, vagy tisztségviselőket csak "gyütt - ment "-nek nevezték. Még én is hallottam a közelmúltban is egy idős néni ke ajkáról, hogy "az beszól, hát az csak egy gyütt-ment, azok nem is Ró-

zsaiak, csak úgy gyűttek ide a faluba!" Persze, ez nem jellemző, legfeljebb a legidősebb generáció beszél néha így.

A 20-as, 30-as években, főleg amikor még orvos sem volt a faluban, egészségileg igen elmaradott állapotok uralkodtak itt. Nagyon nagy volt a csecsemőhalandóság, pusztított a tüdővész. Még az első bányorvos megjelenésekor, a 20-as évek elején is előfordult, hogy az orvos által kiallított vény még harmadnap is érintetlenül fekszik a szublóton. Hiába, nagyon drága volt a patika. Sokszor csak akkor küldtek már orvosért, amikor a beteg felvette a halotti szentágot.

A 20-es évek elején Dr. Sonkoly volt Rózsaszentmártonban az első orvos. Azonban a csecsemőhalandósággal, a tüdővész ellen ő sem tudott még sok eredményt elérni., hiszen egészségügyi téren még igen sok kívánnivaló volt a faluban. Pedig a falu régi bábája, Rezi néno, nem járult hozzá a csecsemőhalandósághoz. Feljegyzi róla a krónika, hogy "csodálatos módon mind élve esültek a gyerekek és az anyák sem fertőződtek meg. Rezi nénének ugyanis külön módszere volt. Nem nyult a beteghez, csak buzgón imádkozott. Ha nem ment a dolog simán, orvosért szalajtatott. Igen, az imádság feltétlenül sebtisztá. "

A huszas évek második felében megjelenik a bányavesetőség családjaiban az első fejhallgatós rádió. Néhány

évvel később, ugyancsak a bányavezetéseknél, már személyautó is látható, bár sokszor az akkor még feneketlen sárban lovakkal kellett bevontatni, ha elakadt valahol. /Ezekről majd a bányai részben beszélek bővebben./

Ugyancsak erre az időszakra esik, a 20-as évek elejére, amikor új színpont került Rózsa-szentmárton életébe. Az apci Illés József mozi létesített itt is. Eleinte némafilmek jöttek. Az első ilyen film Rózsa-ban a Hindu siremlék volt. Illésnek Apcon is volt mozija. Ott előbb kezdődött az előadás, mint nálunk, és ha lepergett az első rész, akkor kerékpáron szállították át a tekercset és utána a második vagy harmadik részt. Gyakran előfordult, hogy a második rész megkezdte a kerékpárral a sárban és vagy másfél órát várni kellett rá. Az is előfordult, hogy véletlenül a második részt hozták át először és utána az első. Így történt az első filmnél is, a Hindu siremléknél. A férj, a féltékeny maharadzsza, már rég lelökte hűtlen nejét a szikláról, sőt már eltemette, elsziratta, - és csak utána vette el feleségük. Élelmes vállalkozó volt és a mozi-tulajdonos. Előfordult, hogy egyszer, amikor a bánya akkori vezetőségének családja volt a moziban, a mérnöknetől megkérdezte, hogy tetszett a film. Az azt mondta, hogy nagyon tetszett, különösen Greta Garbó csókja. Erre a tulaj azt mondta, hogy maradjanak itt az előadás végén, megismétli nekik a csókjelenetet.

és megismételte. Lassítva, külön zenel aláfestéssel megismételte a csókjelenetet. A csóknál a zene és a kép is hosszasan állvamaradt, percekig szemlélhették. Szóval, ilyen volt a mozi az első időkben.

Most pedig néhány szót a bíróválasztásokról: elkezdett, adás harc folyt a községben a különböző bírójelöltek között. Hetekkel előtte megindult a korteskodás. A kortesber sem hiányzott. Ezt így mesélte el egy szemtanú: " Késő őszi este jöttem haza a bányából. Akkor még 12 óráig munkaidő volt a bányánál, 6-tól 6-ig. Az uton két jóbarátom csatlakozott hozzám és azt kiáltják: éljen Kesztői András, a bíró! /ez Bárti András volt/

Mi az, tán bíróválasztás lesz? - kérdeztem. Igen, választottak, Bárti András meg Nagy Mátyás akar bíró lenni. Mindkettő tiz - tiz hektó bort, meg két hizót szánt rája. Aztán először az egyikhez, majd a másikhoz meztünk be inni, hiszen vártak mindketten minden bányászt.

A két bírójelölt kortesai minden este 60-70 embert

itattak és otettek, és a falun körbe-körbe mentek. Mindegyiknél egy-egy demizson bor, és a két csoport a maga jelöltjének nevét nagy éljenzések közepette kiabálta. Ha összetalálkoztak, néha még össze is verkedtek, amikor a fajenkénti átlagfogyasztás már jóval túlhaladta az egy ember által elbirható mennyiséget.

Maga a választás úgy történt, hogy a főszolgabíró korán reggel megérkezett saját hintójával. Azután a főbíró, a jegyző, a bányaeigazgató és az előző képviselő-

testületből 3 fő kijelöltek bírónak három jelöltet és 18 esküdtet. Ebből egy bírót és 6 esküdtet kellett választani. A választás előtti éjszéken jóformán nem aludt a falu. Ment az evés-ivás. Csinálták a papirokat, az iratokat. Reggel 8 órakor minden választó jött a pályázóval együtt a községháza elé. A főbíró felállt egy nagy asztalra és terjedelmes papírt vett elő. Sorba kiáltotta, hogy ki akarja ezt vagy azt? Ahol az éljen tulharsogta a le vele kiáltozásokat, az lett a bíró. Azután következett a tanácsosok, esküdtek megválasztása. Igy mondta ezt el nekem az öreg Laczik Pál bácsi, aki most 80 éves.

Nemcsak prózában, hanem versben is szedte, így is megírta Pali bácsi az 1930-as bíróválasztást. Ebből írok most ide részleteket:

Rózsai képviselő és bíróválasztás 1930-ban.

Rózsaszentmártonban nagy volt a forgalom,
Pedig nem volt semmi hirdetve a falon.

Mint városban szokták ezt így cselekedni,
Ha akarnak valamit a néppel tudatni.

Itt kiállt a kisbíró utca közepére,

Nagyokat kiáltott a tisztelt közönségre:

Holnap választás lesz, község képviselő,

Jójjön tehát elő, aki felkelhető.

A kocsi robogtak Szentmárton utcáján,

Mindenkit megnéztek az ő kis lakásán.

He találtak beteget, azt tették kocsira,
és vitték azonnal a község házára.

Nezze itt van ez a kis ódula,
Ne is' nőd, csak vigyed, hogy mi van ráírva.
Szavazás lezárult, délután négy óra,

Szegény pályázóknak rettentő volt kinja.

Nem messze ültek ők az elnök asztalához,

és igen közeledtek az elájuláshoz.

Fejük szegényeknek egész felfujódott,
Bejussuk kinjokban majdnem mind kihullott.

Nem is maradt egyhelyt, kettő vagy három szál,

és így sóhajtoztak, segítsél meg, Szent Pál.

A keserves sóhajlás föl szent Pálhoz nem ére,

Igy őket bánatukban heafájás gyötörte...

Azt hiszem ennyi elég is bemutatásképpen a rózsai népköltészetből.

Most pedig nézzünk meg néhány jellemző statisztikai adatot a község 1930-as és 36-os állapotáról:

1930-ban... Rózsaszentmártonhoz hozzátartozik a Bőnyatelep, Horgosi-telep, Világos-tanya, /az Kakas-némen ismerik/, és a Vizvári tanya. Ekkor már a 369 lakónak közül 301 téglakő - alapu, de vályogfalú, 68 pedig tisztán vályogból épült. Lakóinak száma 2073, az előző népszámlálási adathoz képest 395 a szaporulat.

1936-ban: ugyannazok tartoznak hozzá, mint fentebb. Ekkor népszámlálás nem volt, de az 1930-as adatok szerint a 2073 fő lakosból 1976 római katolikus, 38 református, 15 evangélikus, 9 görög katolikus és 35 israelita.

Anyanyelv szerint 2065 magyar, 6 tót, 2 egyéb. Lakóházainak száma 450. A község területe 2942 kat. hold, ebből 2350 kat. hold szántó, 72 kat. hold rét, 93 kat. hold legelő, 8 kh. erdő, 241 kat. hold szőlő, 62 kat. hold kert, 116 kat. hold terméketlen. Vasutállomása Apo. Posta helyben. Telefon Szűcsiben. Csendőrség Apocan. Főszolgabírói hivatal, járásbíróság, pénzügyőrség Hatvanban.

A lakosság főfoglalkozása földművelés és bányászat.

Üstarmelő 1036, bányász 820, iparos 90, kereskedő 32, közszolgálati alkalmazott 36, nyugdíjas 16, cseléd 19, egyéb 24.

A földművesek között 165 önálló gazda, 438 családtaggal, 113 gazdasági cseléd és 320 mezőgazdasági munkás.

Az egyes birtákosoportokat két középirtok képviseli 624 kat. holddal, valamint 132 kisirtok 1828 kat. holddal és 272 törpeirtok 490 kat. holddal.

Főterménye a búza, árpa, rozs, kukorica, zöldségek, hüvelyesek. Hitelintézete a Rózsaszentmártoni Hitel-
szövetkezet, az O.K.H. tagja. /O.K.H. = Országos Központi Hitelszövetkezet./ Kereskedelmét ekkor 7 szatócs, 1 rőfűszület, iparát 3 kovács, 1 kerékgyártó, 1 bogár, 3 asztalos, 5 cipész, 1 borbély és 2 hentes képviselte. A községi főjegyző ekkor Stephán Béla, községi bíró Bárti András, törvénybíró Körösi János, pénztáros Márta István, községi Csorna József, plébános Tóth Balázs, orvos Dr. Donáth Dezső volt. Öt tanító volt a község-

ben: Révffy Jenő, Szabó Lajosné, Szabó Lajos, Róssn-
völgyi Pál és Jakab Ferenc.

Ilyen képet mutatott tehát a község az 1930-as évek
második felében.

És elkövetkezett a II. világháború ideje, a második vi-
lágháború.

Elő hatásként jelentkezett községünkben az a körül-
mény, hogy a mezőgazdaságban dolgozó fiatalok, kato-
nakötelességük igyekeztek a bányánál elhelyezkedni, hogy
felmentést nyerjenek. Egyeseknek ez sikerült is. A
bánya létszáma megemelkedett, a mezőgazdaságban pe-
dig részben a 45 éven felüliek dolgoztak, részben az
akkori új bányászok második műszakként otthon besze-
gitték. Közben egyre gyakrabban váltak a behívások és
a frontra irányítások. Mind gyakrabban fellestett köny-
nyeket itthon is az akkor még távol dúló háború. Akkor,
amikor egy-egy sebesüléseről vagy halálról, eltűnése-
ről érkezt a hír a családokhoz.

Améret megsejllés Rósszentmártonban is 1944. március
19-én következett be. Először azonban, még 1943-ban
nagy izgalmakat okozott a községben a zsidótörvény al-
kalmazása. Először este bizonyos sárga csillagot visel-
ték, majd azután összeszedték őket és mind deportálásra
kerültek. A község 43 zsidójából csak néhányan tértek
vissze a háború végén.

1944. novemberében elrendelték az általános mozgósítást.
Minden hadköteles férfinak be kellett vonulni és most-

már a bányában is csak az maradt vissza, aki feltétlenül nélkülözhetetlen volt. Azonban csendes éjszakán már idehallatszik a közeledő front zajának dübörgése. A németek gyorsan vonulnak vissza. Kifosztják a Horgasban lévő élelemtárat. Amit nem tudnak elvinni, azt szétszórják. November második felében a falu lakóinak nagyrésze felpakolja értékesebb holmiját és a front elől a pincékhez húzódik ki. Idehaza csak néhány idősebb ember marad. Eleinte a pincéktől még naponta hazalátogatnak a házakhoz. Később már ez is veszélyessé válik. A németek végérvényesen december 5-én vonulnak vissza a Zagyva völgyéig. És végre elkövetkezik a régen várva-várt pillanat:

1944. december 5-ről 6-ra virradó éjjel a szovjet hadsereg PELSZABADITJA Róssaszentmártont! Az emberek hazajönnek a pincéktől. Örül mindenki, aki él, hogy est is túlélte és most már újra béke lesz. Sok családban azonban nem teljes az öröm, hiszen sok helyről hiányoztak még a katonának bevonult férjek, gyermekek, apák. Mindenki várta haza a hozzátartozóit. Sokan hiába. Az élet azonban nem állhatott meg, bármennyire is fájt a veszteség. Megkezdtük az újjáépítést. A bányánál december 12-én a szovjet parancsnokság felhívására megindul a termelés. A falu földművelésnek is nehéz volt a helyzete, hiszen a háború alatt a kecsákat, lovakat is bevonaltatták szerszámosztól együtt.

Ennek a résznek befejezőeképpen rögzítem még a falu néhány fontosabb adatát az 1945. augusztusi állapot szerint:

A község lakóinak száma 1945-ben...	2.270	fő
A lakóházak száma.....	545	db
A község területe.....	2.987	kat. hold
ebből szántóföld.....	2.204	" "
kert.....	68	" "
rét.....	95	" "
szőlő.....	420	" "
legelő.....	45	" "
erdő.....	1	" "
földeső alá nem esik.	154	" "
Összesen.....	2.987	" "

A lakosság foglalkozás szerinti megoszlása 1945-ben:

Nincstelenek.....	136	fő
ujjonnan földhöz juttatottak.....	127	"
régi törpe és kisbirtokosok.....	309	"
középbirtokos 100 holdon felül.....	-	
gazdasági cseléd.....	20	
eltelepülésre jelentkezett.....	8	család
ipari munkások száma	400	fő
önálló kisiparos.....	18	"
kereskedők.....	2	"
értelmiségi, alkalmazott.....	35	"

1940-től 1944-ig évi átlagban 40-en születtek és 50 fő halt meg.

Állatállomány 1945. augusztusában:
lő 63, tehén 69, ökör 6, sertés 200, tyúk 300 és kacsák
20 darab.

Politikai pártok ugyanekkor: Kommunista, Szoc. dem.,
Kisgazda, Paraszt és Polgári demokrata párt.

Szakszervezetek száma: 1. /üzemi/

Társadalmi szervezetek: Madisz, Kéltés, Kelet.

Néhány adat a háborús károkról és veszteségekről:

A személyi veszteség 160 fő.

Ebből halott 10, eltűnt 50, hadifogoly 100 fő.

Anyagi károk: háborús sérülést szenvedett 250 lakóház.

Elpusztult, tönkrement, /a németek elvittek/ 2.560 q
/ 7560 q / terményt.

Állatvesztés 2.902 db.

1945. augusztusáig helyreállítottak: 240 lakóházat,
5 középületet, és 1 közüzemet.

A hadigondozottak száma 109. Ebből hadiszöveg 16,
hadjárva 6, hadirokkent 8 fő.

Közellátási helyzet: a községben ellátatlan személyek
száma 752 fő.

Házhelyjuttatásban a felszabadulás óta 40 fő részesült.

A földreform során kiosztottak összesen 164 kat. hold-
dat, ebből mind a 164 hold mezőgazdasági ingatlan.

A földreform során földhöz juttatottak száma 127 fő,
ebből 10 fő földnélküli és 117 fő törpebirtokos volt.

1944. december 5-én tehát lezárult Magyarország leg-
sötétebb történelmének időszaka és új kor kezdődött a
magyar történelemben.

A PELEMELKEDÉS UTJÁN 1945-1964.

Mit örökölt a Rózsassentmártoni Tanács?

Az elmult rendszer államigazgatása Rózsassentmártonban is, csakugy, mint az ország többi falujában keveset törődött azzal, hogy a dolgozó nép életét szebbé, kényelmesebbé, kulturáltabbá tegye. A bányatisem vezetői és tisztviselői hostak ugyan létre a községben egy tenispályát és strandot, ezt azonban csak egy szűk körű társaság látogathatta. A munkásoknak, parasztnak tilos volt ide bejönni.

A munkások életkörülményei sem voltak megfelelőek.

A mai modern munkásszállások és legénységállások helyett rozoga, egészségtelen épületekben, aszfaltnál hálaltak az idegenből ideszakadt munkások és legfőbb szórakozásuk az volt, hogy esténként bárba fejtették elkeseredésüket. A lakótelep, ahol a bányatisem tisztviselői laktak, sem volt sokkal különb. Vékony, véres falak, fürdőszoba nélküli lakások voltak.

A község közművesítéséről beszélni sem lehet. Vízvezetéknek, járdának, egészségháznak híre sem volt. Az őszi és tavasszi esőzések idején sárban és latyakban lehetett csak eljutni a gyerekeknek az iskolába, de a kisebbeket a nagy sár miatt vagy a bátyja, vagy az anyja vitte el reggel és ment érte délután. És az iskola csupán a legelenőbb alapfogalmakkal ismerette meg a gyerekeket. Szertár, felszerelések, sport nem volt. A tanítás ugyancsak csak a téli hónapokban

folyt az összevont osztályokban, ősszel és tavasszal a gazdasági munkák idején a tömeges mulasztás akadályozta a rendszeres oktatást.

A község gazdasági életére a harmincas évek idejében rányomta bélyegét az általános gazdasági válság. Később, a háborús konjunktúra következtében mutatkozott ugyan bizonyos fellendülés, azonban ez sem volt képes megszüntetni a kisparcellákon gazdálkodó lakosság gondjait és bajait. Általános volt a községben a közeli rokonok, testvérek közötti pereskedés, veszekedés a magántulajdon miatt. Gépeállításnak, modern agrotechnikai módszereknek csupán a rádióból hallották a híréit, megvalósítani azonban ezeket nem tudták. A lakosság kulturális színvonalára rányomta bélyegét egy pár kalendárium olvasása. Ujság igen kevés helyre járt, rádió kevés helyen szólt. Könyvtár nem volt. A lakosság politikai látókörre igen szűknek volt mondható, csupán annyit tettek, hogy választások idején egyik és a másik helyre is elmentek, ahol a kortések berral itették őket. A munkásság körében volt ugyan néhány olyan dolgozó, aki világosan látta a kapitalista rendszer ellentmondásait, ezeknek szava azonban nem terjedhetett tovább, mert a rendszer kiméletlenül elfojtott minden ilyen megnyilvánulást.

A gazdasági élet alakulása az elmúlt 19 évben:

A mezőgazdasági dolgozók az elmúlt 19 évben sok hasz-
nos és gyümölcsöző ismeretekre tettek szert. A tanácsok

keretében működő mezőgazdasági előadók a termelés fellendítése érdekében összejöveteleket rendeztek. /Szabad föld téli esték, gazdagylások, stb./, amelyeken ismertették a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos feladatokat. Ezenkívül a növényvédőszeresek valamint a gazdasági eszközök beszerzésében is jelentős segítséget nyújtottak.

Az előadások nyomán megnőtt a parasztság érdeklődése a termelés fokozására és mind többen szereztek be szakkönyveket, amelyek az állattenyésztéssel, szőlőtermeléssel, gyümölcsültetvéssel stb. foglalkoznak. A község határának fekvése és éghajlati adottságai kiválóan alkalmasak a szőlő és gyümölcstermelésre. 1960-ig, a TSZ. megalakulásáig mintegy 100 hold új szőlőültetés történt, hiszen községünkben már általában régi ültetvények vannak, amelyeket újjal kellett pótolni. Ezenkívül mintegy 10 kat. hold gyümölcsültetés és 5 kat. hold málna ültetése jelzi már 1960-ig is a megnövekedett érdeklődést.

/1960-tól ezekről bővebben a TSZ. fejezetben fogok beszélni./ A kiépült géppárhuzamos hálózat szintén jelentős segítséget nyújtott a talajmunkák elvégzéséhez. Községünkben a kisipar átka ma már is nagyrészt felszámolódott. Megalakult a cipész kisipari termelőszövetkezet, mely a község lakosságának igényeit a legteljesebben kielégíti. Községünkben 26 kisiparos volt, ma már csak néhány az, aki egyénileg működik.

Községünkben jelenleg már csak 3 van, ezek a Tanács ellenőrzése folytán kielégítő munkát végeznek, de a fejlődés mindinkább odavezet, hogy ezek a kisiparosok is termelőszövetkezetbe tömörüljenek.

A község uthálósatának és közlekedésének alakulása.

Róssaszentmárton község négy fekvésű község, ezért a talajvis igen közel van a felszínhez és az esőzések alkalmával a földutak szinte járhatatlanná váltak. A felszabadulás előtt csupán a megyei közut volt valamennyire használható állapotban. A község egyéb utjai közül csak néhány volt teljesen szakszerűtlenül kikövezve, vagy földutak voltak. Ilyen szakszerűtlenül kikövezett utca volt például többek között a Tanács ut, azelőtt Erssébet utca, ahol a Főth István házától Telekiig ősszel és tavasszal csak az ut közepén lehetett közlekedni, de itt is csak gumicsizmában, mert annyira kátyus volt a kövesut, hogy néhol a csizma szárán jött ve a víz, ha az ember nem vigyázott és egy gödörbe belépett az ut közepén. Ezt az utat is a Tanács hozatta rendbe a felszabadulás után.

A Tanács azonban ezenkívül is a fennállása óta jelentős mértékben fejlesztette községünkben az uthálósatát a községfejlesztési program keretében. A B éke és a Szabadság utat 1800 méter hosszban, a Kossuth és a Tanács utat 1000 méter építtette ki.